

Univerzita Palackého v Olomouci

**Filozofická fakulta
Katedra psychologie**

**VZTAH MEZI SEBEHODNOCENÍM, IMPULZIVITOU A
RIZIKOVÝM CHOVÁNÍM U ČTRNÁCTILETÝCH ŽÁKŮ V ČR**

**THE RELATIONSHIP BETWEEN SELF-ESTEEM, IMPULSIVITY AND RISK BEHAVIOUR OF
FOURTEEN OLD YEAR PUPILS IN THE CZECH REPUBLIC**

**Bakalářská diplomová práce
Jaroslava Suchá**

**Vedoucí práce
PhDr. Martin Dolejš, PhD.**

**Olomouc
2014**

Velké poděkování patří PhDr. Martinu Dolejšovi, PhD. za jeho velice vstřícný přístup, za poskytnutí mnoha cenných rad a podnětů při odborném vedení mé práce. Děkuji své rodině za podporu a trpělivost. Svým blízkým přátelům děkuji za jejich pomoc, zvláště pak Heleně za její oporu. V neposlední řadě děkuji výzkumnému týmu, školám, jejich vedoucím pracovníkům a pedagogům za jejich ochotu podílet se na realizaci výzkumné studie. Poděkování zároveň patří také všem respondentům a respondentkám za jejich účast v dotazníkovém šetření.

Prohlašuji, že jsem tuto práci „Vztah mezi sebehodnocením, impulzivitou a rizikovým chováním u čtrnáctiletých žáků v ČR“ vypracovala samostatně a použila jsem pouze zdroje, které jsem řádně citovala a uvedla v seznamu literatury.

V Olomouci dne 24. března 2014

Podpis

Obsah

Úvod.....	5
1 Sebehodnocení	6
1.1 Jáství (self).....	6
1.2 Vymezení sebehodnocení (self-esteem).....	7
1.3 Zdroje a vývoj sebehodnocení	7
1.4 Aspekty sebehodnocení	10
1.5 Modely sebehodnocení.....	12
2 Impulzivita.....	14
2.1 Biologická koncepce	15
2.2 Impulzivita ve vztahu k rizikovému chování	15
3 Rizikové chování.....	17
3.1 Užívání legálních a ilegálních drog	18
3.2 Kriminalita	23
3.3 Šikana, hostilní a agresivní chování.....	24
3.4 Problémové sexuální aktivity	25
3.5 Školní problémy a přestupky.....	25
3.6 Extremistické, sektářské a hazardní aktivity	26
3.7 Ostatní formy rizikového chování	27
3.8 Rizikové a protektivní faktory	27
4 Charakteristika adolescence se zaměřením na čtrnáctileté jedince	29
4.1 Vymezení adolescence	29
4.2 Hlavní vývojové znaky čtrnáctiletých žáků.....	30
4.3 Sociální vztahy v adolescenci	32
5 Výzkumný problém	34
6 Cíle výzkumu	36
7 Základní a výběrový soubor	37
7.1 Výběr výzkumného vzorku	37
7.2 Výběrový soubor	38
8 Aplikovaná metodika	40
8.1 Rosenbergova škála sebehodnocení.....	40

8.2	Faktor impulzivita v dě Škála osobnostních rysů u adolescentů	41
8.3	Výskyt rizikového chování u adolescentů	42
9	Technický plán výzkumu	43
10	Popis a interpretace výsledků	44
10.1	Prevalence rizikových aktivit	44
10.2	Analýzy použitých nástrojů	46
10.3	Vztah mezi sebehodnocením, impulzivitou a rizikovým chováním	50
11	Diskuze	54
	Závěry	58
	Souhrn	60
	Poznámkový blok	63
	Seznam použitých zdrojů a literatury	64
	Seznam tabulek a grafů	
	Abstrakt bakalářské diplomové práce	
	Přílohy	
	Příloha 1: Podklad pro zadání diplomové práce	9
	Příloha 2: Trajektorie sebehodnocení	
	Příloha 3: Žádost o spolupráci na výzkumné studii	
	Příloha 4: Informace pro vedení školy k výzkumné studii	
	Příloha 5: Souhlasy zákonných zástupců	

Úvod

Adolescence je často označována jako most mezi dětstvím a dospělostí. Je to období objevování nových možností a rostoucí autonomie. Nový rozměr dospívání má v kontextu života významnou roli, jelikož napomáhá člověku utvářet osobní identitu a upevňovat jeho vlastní pohled a názor na svět. Rostoucí míra nezávislosti a samostatnosti neposkytuje dospívajícímu zkušenosti pouze v pozitivním slova smyslu, ale stává se také prostorem pro rizikové aktivity.

To dokládají screeningová šetření, ze kterých lze vidět, že právě v období adolescence dochází k nárůstu zkušeností s různými rizikovými aktivitami. Pro střední adolescenci, v níž se zaměřujeme na čtrnáctileté žáky, je charakteristické, že se tito jedinci již dostali do kontaktu s různými rizikovými situacemi anebo začínají s rizikovými aktivitami experimentovat, z toho důvodu vidíme právě ve zkoumání této vývojové etapy klíčový význam.

Tato práce je součástí výzkumného projektu „Analýza psychodiagnostických nástrojů identifikujících osobnostní rysy související s rizikovým chováním adolescentů“. Vycházeli jsme tedy z předem definovaných proměnných, u kterých byla předpokládána souvislost s rizikovým chováním. Na základě rešerše literatury pro tuto práci volíme jako vhodné proměnné ke zkoumání oblast sebehodnocení a rys impulzivity, o kterých se domníváme, že nám mohou poskytnout vypovídající informace o rizikových jedincích. Objasnění souvislosti mezi sebehodnocením, impulzivitou a rizikovým chováním u čtrnáctiletých se tedy stalo pro naši práci stěžejním výzkumným cílem.

Celou práci koncipujeme do dvou složek – teoretické a výzkumné. Teoretický podklad obsahuje popis zkoumaných proměnných – sebehodnocení, impulzivity a rizikového chování. Dále je zde zahrnuté vymezení období adolescence, kde se zaměřujeme především na seznámení se střední etapou této vývojové fáze. Výzkumná část informuje o cílech, které jsme si vymezili, o použitých nástrojích, o charakteristikách výběrového souboru a o realizaci dotazníkové studie. Následně popisujeme proces získávání výsledků, které jsme obdrželi prostřednictvím kvantitativního šetření. Dále poskytujeme přehled analýz jednotlivých proměnných a jejich vzájemných vztahů. Zároveň také uvádíme i prevalenci určitých rizikových aktivit. Závěrečná část této práce je věnována prezentaci nalezených zjištění.

1 Sebehodnocení

Sebehodnocení je první proměnnou, kterou se v teoretické části zabýváme. Nejdříve se pokusíme sebehodnocení teoreticky ukotvit a vysvětlit související pojmy jako je Jáství nebo sebezpojetí. Následně se budeme zabývat tím, co sebehodnocení utváří a jak se v průběhu života vyvíjí, v rámci tohoto popisu se blíže zaměříme na čtrnáctileté jedince. Dále tato kapitola seznamuje s jednotlivými aspekty a modely sebehodnocení.

1.1 Jáství (self)

Nejdříve se zaměříme na prozkoumání oblasti psychologie „Já“. Shledáváme, že termín „Já“ je ekvivalentní s označením ve starší české literatuře „Jáství“ a v angličtině odpovídá pojmu „self“.

Oblast psychologie „self“ je řadu let ve středu zájmu mnoha odborníků (Rogers, 1959, Harter, 1999, Leary, Tangney, 2012). Výzkum „Já“ a jeho komponent má v psychologii dlouhou tradici, jako jeden z prvních významných představitelů, který se zasadil o probádání této problematiky v 19. století, byl William James. Přesto oblast „Já“ byla už v dřívější době velice často skloňovaným tématem na poli vědy, což aktuálně dosvědčuje přes 150 000 článků, které od roku 1967 hovoří v různých podobách o „Já“ (Myers, 2004). Množství konceptů, které termín self vysvětlují, dokládá velký počet definic, některá pojetí pro ilustraci uvádíme.

James v self odděluje dva aspekty: Já jako **subjekt** duševní činnosti, tzv. čisté Já („I-self“), a Já jako **objekt** duševní činnosti neboli poznané, empirické Já („Me-self“) (1890, 1892 in Blatný a Plháková, 2003). „*Self může znamenat lidské postoje a pocity k sobě samému (self jako objekt) nebo označuje vnitřní procesy, které řídí chování (self jako proces)*“ je definice podle Vinackeho (1974, s. 429). Mezinárodní příručka psychologie (Pawlik, Rosenzweig, 2000) pod termínem self vymezuje individuální koncepci osobnosti, kterou jedinec disponuje a zároveň pod tímto termínem integruje také i osobnostní kontinuitu.

O sebehodnocení neboli emoční komponentě Já je možné tvrdit, že je jednou z nedílných součástí sebezpojetí (self-concept). Teoreticky a pro přesnější orientaci jsou v sebezpojetí rozlišovány tři aspekty: kognitivní, konativní a emoční. **Kognitivním aspektem Já** se rozumí obsah a struktura sebezpojetí. Obsah sebezpojetí zahrnuje informace, které

člověk o sobě má a tyto znalosti mají určitou kognitivní organizaci (strukturu) (Blatný, 2001). **Konativní část Já** neboli také motivační se týká psychické regulace chování, která vychází ze stávající a potencionální představy o sobě (Blatný, 2010). **Emočnímu aspektu** neboli sebehodnocení věnujeme následující část této kapitoly.

1.2 Vymezení sebehodnocení (self-esteem)

Jak bylo zmíněno, emoční stránka sebepojetí je reprezentována právě sebehodnocením neboli cenou, kterou člověk sám sobě přisuzuje. Nelze říci, že toto vymezení je ve všech případech jednotné, proto pro srovnání poskytujeme několik různých definic.

Macek (2008, s. 93) uvádí, že k pojmu sebehodnocení (self-esteem) je ekvivalentní označení „*hodnota vlastního já (self-worth)*“. Allport (in Allen, 1996, s. 435) sebehodnocení definuje jako: „*Hrdost na vlastní výkony a schopnosti*“. Zatímco Bandurovo (1986, s. 410, in Thompson, 1993, s. 7) vymezení je širší. Autor uvádí, že sebehodnocení „*týká posouzení vlastní hodnoty, která závisí na tom, jak kultura hodnotí vlastnosti, kterými jedinec disponuje a jak moc se naše chování shoduje s osobními hodnotovými normami*“.

V návaznosti na různé pohledy je nutné uvést, že pojem sebehodnocení v naší práci užíváme shodně s významem anglického termínu **self-esteem**. Existují ale různé překlady tohoto slova. Například Cakirpaloglu (2012, s. 169) pro anglické slovo self-esteem uvádí český ekvivalent sebeúcta a definuje ho jako „*přesvědčení, že moje vlastnosti a projevy jsou dobré a žádoucí*“. Pro naši práci je výchozí koncepcí Rosenbergovo pojetí (1965 in Mruk, 2006, s. 16), který sebehodnocení (self-esteem) vymezuje jako „*zvláštní typ postoje, který je názorově založený na vnímání vlastního pocitu týkajícího se vlastní hodnoty nebo významnosti*“.

1.3 Zdroje a vývoj sebehodnocení

V této podkapitole se nejdříve orientujeme na zdroje, které sebehodnocení formují. V druhé fázi budeme naši pozornost směřovat k sebehodnocení a k jeho spojitosti s vývojem člověka, ale i zde se budou prolínat činitelé, kteří na hodnocení sebe sama působí. Jelikož stěžejním zaměřením naší práce je období adolescence, zahrneme do této kapitoly znaky sebehodnocení v období dospívání.

Za jeden z hlavních zdrojů sebehodnocení jsou považovány **sociální procesy**. Podle Higginse (1989, s. 422) je naše emoční stránka Já utvářena od útlého dětství „*sociálními interakcemi s významnými osobami*“. Marcus a Wurf (1987, s. 305) k tomuto tématu píše, že „*růst vlastní osobnostní struktury je determinovaný informacemi, které člověk o sobě v průběhu vývoje získává*“. Nejdříve je posuzování sebe sama závislé na údajích zprostředkovaných ostatními lidmi (Vágnerová, 1996). Významný obrat ovlivňující sebehodnocení ale nastává v průběhu adolescence. Leahy (1985 in Macek, 2003, s. 51) popisuje, že dochází ke změně ohniska sebehodnocení, jímž v dětství bylo konkrétní chování, v období adolescence se ale zdrojem sebehodnocení stává „*komplexnější analýza motivů a souvislostí*“.

Další zdroj sebehodnocení je možné shledat v **diskrepancích mezi reprezentacemi Já**. Naše Já se může manifestovat ve třech formách, kterými je aktuální Já, ideální Já a požadované Já. Rozdíly mezi jednotlivými reprezentacemi Já souvisí s odlišnými druhy emočních stavů, proto se jejich nesoulad odrazí i v jedincově sebehodnocení (Higgins, 1987). Příkladem tohoto zdroje by mohlo být nízké sebehodnocení způsobené velkou odlišností mezi tím, jak se jedinec vidí, a tím, jakým by chtěl v ideálním případě být.

Nyní se budeme zabývat změnami sebehodnocení v závislosti na vývoji. Skutečnost, že jednou z proměnných, která na sebehodnocení působí, je věk, dokládá několik studií (Robins, Trzesniewski, 2005, Orth, Trzesniewski, Robins, 2010). Úroveň sebehodnocení a jeho vztah k věkovému rozložení lze vidět v příloze 2, kde je tato souvislost v průběhu života znázorněna pomocí **trajektorie sebehodnocení** (Robinson, Trzesniewski, 2005).

Uvědomování si pocitu vlastní hodnoty má kořeny již v útlém dětství. Shaffer (2002) popisuje, že když je dítě přibližně ve věku čtyř až pěti let, pociťuje první smysluplný pocit vlastní hodnoty. V dětství se stává sebehodnocení relativně vysokým. Je ale pravděpodobné, že vychází z nerealistického a pozitivního pohledu dětí na svět. Díky kognitivnímu dozrávání tato hodnotící komponenta Já podléhá stále většímu vlivu zpětné vazby a sociálního srovnávání (Robins, Trzesniewski, 2005).

Poměrně výraznou změnu v sebehodnocení můžeme zaznamenat s nástupem období adolescence, kdy dochází k poklesu jeho úrovně, což lze pozorovat zvláště u dívek (Robins, Trzesniewski, 2005). Langmeier a Krejčířová (2006) blíže uvádějí, že přibližně mezi 11.–12. rokem dochází k tomuto značnému, ale obvykle pouze

dočasněmu snížení úrovně sebehodnocení. Robins a Trzesniewski (2005) sledávají hlavním důvodem poklesu to, že dospívající lidé mají často o sobě a vlastní budoucnosti velmi abstraktní představy, proto když tato očekávání ztroskotají, odrazí se tato skutečnost i v sebehodnocení. Vágnerová (2012) poukazuje na to, že také tělesné a hormonální změny, které se objevují právě v pubescenci, mohou mít značný vliv na sebepojetí a tudíž i na sebehodnocení.

Harter, Waters a Whitesell (1998) popisují, že ve střední adolescenci, tedy u 14letých žáků, se vyskytuje tzv. relační sebehodnocení. Jedná se o pocítování vlastní hodnoty v různých vztahových kontextech. Čtyři oblasti, ve kterých sebehodnocení může nabývat různých hodnot, vymezuje Harter a kolektiv jako vztah s rodiči, učiteli, spolužáky a spolužačkami. Autorský tým naznačuje, že všechny tyto jednotlivé situační hodnocení sebe sama spolupůsobí na globálním sebehodnocení. Doklad toho, že u adolescentů mezi 13. až 18. rokem působí vztah vrstevníků na celkové sebehodnocení, je možné sledat také ve studii Liema a Martina (2011). Konfrontace s druhými lidmi podobného věku pomáhá dospívajícímu uvědomit si, v čem se jim podobá nebo naopak v čem se od nich odlišuje. Toto srovnání vede k utváření stabilnějšího a reálnějšího sebehodnocení (Langmeier, Krejčířová, 2006, Vágnerová, 2012). Macek (2003) popisuje, že přímo u 14letých adolescentů souvisí vlastní sebehodnocení s přesvědčením spolužáků o atraktivitě a přitažlivosti daného jedince. Je tedy velice důležité, aby byl jedinec svými vrstevníky přijímán, protože *„když je pubescent akceptován skupinou vrstevníků, přináší mu to značné uspokojení, jistotu, kladné hodnocení, na jehož podkladě lze budovat sebehodnocení, které bylo otřeseno změnami dospívání a četnými konflikty“* (Čáp, Mareš, 2006, s. 234).

Zajímavé výsledky přináší výzkum Rosenberga, Schoolera a Schoenbacha (1989), který sebehodnocení u dospívajících zkoumá v souvislosti s juvenilní delikvencí. Vztah těchto dvou proměnných může být odlišný v různých sociálních třídách, proto autoři ve své studii přibližně u 1 900 chlapců zohledňují tři socioekonomické skupiny (vyšší, střední, nižší). U nižší socioekonomické třídy může být delikvence spíše projevem konformního chování a není zde prostředkem k posílení sebehodnocení. O tento případ, kdy delikvence zvyšuje nízké sebehodnocení, by se podle autorů jednalo u vyšší a střední socioekonomické třídy. Z toho vyplývá, že u vyšší a střední socioekonomické skupiny

chlapců hraje sebehodnocení v souvislosti s delikvencí důležitější roli než u jedinců z nízké socioekonomické třídy.

V průběhu adolescence začne sebehodnocení nabývat vyšší úrovně, v dospělosti stále postupně roste a vrcholí přibližně ve věku 60 let. K nárůstu sebehodnocení může přispívat měnící se úroveň moci a statusu jedince. S nastupujícím stářím, kolem 70 let, má trajektorie sebehodnocení opět klesající charakter (Robins, Trzesniewski, 2005).

1.4 Aspekty sebehodnocení

Pro lepší porozumění sebehodnocení a jeho konsekvencím je důležité znát jednotlivé aspekty této osobnostní charakteristiky. V následující části se na tyto atributy zaměříme a představíme popis základních vlastností sebehodnocení, kterými je úroveň a stabilita.

Úroveň sebehodnocení vypovídá o celkovém nebo typickém pocitu vztahujícím se k vlastní hodnotě (Kernis, 2005) a pohybuje se v rozmezí vysoké – nízké (Mrku, 2006). Tato oblast sebehodnocení se v současnosti stává významným předmětem zkoumání. Nalézáme studie, které se zabývají významem vysokého a nízkého sebehodnocení například ve vztahu ke zpětné vazbě (Kernis a kol., 1993), k nárokům na partnerský vztah (Zeigler-Hill, Campe, Myers, 2009) nebo ve vztahu k násilí (Ostrowsky, 2010). Následně se budeme zabývat tím, co s sebou nízké a vysoké sebehodnocení může člověku přinést.

V souvislosti s **nízkým sebehodnocením** nacházíme několik negativních dopadů, které je možné shledat v různých podobách, z nichž alespoň některé zmíníme. Aktuálně diskutovaným tématem je vliv nízkého sebehodnocení na depresi (Orth, Robins, Roberts, 2008, Orth a kol., 2013, Shu-Jiuan, Chia-Hui, Chiungjung, 2013). Dále byl reciproční vztah nalezen mezi nízkým sebehodnocením a úzkostí (Sowislo, Orth, 2013). Skutečnost, že lidé konkrétně se sociální úzkostí disponují oproti neklinické populaci nižším sebehodnocením, dokládá také studie Glashouwera a kolektivu (2013). Podle Vanhalsta a jeho spolupracovníků (2013) může v adolescenci nízké sebehodnocení vést k osamocení. Autorský tým ale nevylučuje, že vliv těchto dvou proměnných může být vzájemný. Zajímavé zjištění přináší Glendinning (2002), který dokládá, že nízké sebehodnocení ve 14 letech zvyšuje pravděpodobnost kouření v letech následujících.

Vysoké sebehodnocení s sebou přináší jisté výhody. Baumeister a kolektiv (2003) je shledávají ve dvou základních kategoriích – v průbojnosti a v příjemných pocitech.

Kolektiv autorů dále ve studii zmiňuje souvislost vysokého sebehodnocení např. se spokojeností nebo s nižší šancí výskytu bulimie u dívek. Heatherton a Wyland (2003, s. 219) uvádějí jako pozitivní dopad vysoké úrovně to, že *„lidé s vysokým sebehodnocením se cítí lépe, jsou schopni se efektivně vyrovnávat se změnami a s negativní zpětnou vazbou a věří, že žijí ve světě, kde si jich lidé cení a respektují je“*. Je nezbytné zmínit, že stejně jako nízké, tak i vysoké sebehodnocení může mít negativní důsledky. Negativní dopady vysokého sebehodnocení se podle Blatného a Plhákové (2003, s. 119) projevují u jedinců tak, že *„mají tendenci dělat o sobě nadhodnocené či přemrštěné závěry a jejich předpoklady o vlastním výkonu často překračují jejich schopnosti, což ve svém důsledku vede k selhání“*. V naší studii se zaměřujeme právě na to, jak v adolescenci s rizikovým chováním souvisí různá úroveň sebehodnocení.

Druhým velice významným aspektem, který je nezbytný k porozumění fungování sebehodnocení, je **stabilita**. To dokládá množství studií, v nichž je právě tato vlastnost zkoumána (Kernis, Grannemann, Barclay, 1992, Marsh, 1993, Trzesniewski, Donnellan, Robins, 2003). Stabilita se *„týká rozsahu krátkodobých výkyvů, které lidé zažívají v jejich aktuálních a kontextově založených pocitech vlastní hodnoty“* (Kernis, 2005, s. 1569).

Podle Trzesniewského a kolektivu (2003) stabilita ovlivňuje pravděpodobnost toho, zda situace a vnější podmínky způsobí změny v sebehodnocení, proto znalost údajů, kdy je sebehodnocení více stabilní, a kdy méně, má smysl pro rozvržení prevence. Autoři ve své studii dochází k závěrům, že sebehodnocení je nejméně stabilní v dětství, dále nízkou stabilitu shledávají v období časně adolescence. V průběhu adolescence a rané dospělosti se ale sebehodnocení stává ustálenějším. V pozdějším věku lze shledat, že stabilita opět klesá. Nízká stabilita může vycházet ze změn sociálního prostředí nebo také ze změn spojených se začínajícím dospíváním nebo stárnutím. Dopad na sebehodnocení v dospívání mohou mít například fyzické změny, ve stáří může hrát roli kognitivní úpadek (John, Robins, Pervin, 2010). V souvislosti s dospíváním uvádí Pawlik a Rosenzweig (2000), že na upevňování stability sebehodnocení má významný vliv zvyšování osobní autonomie, jelikož poskytuje nové „příležitosti“ vybírat si aktivity, ve kterých jsme zdatní a tím můžeme svoji hodnotu upevňovat.

1.5 Modely sebehodnocení

Sebehodnocení je psychologický fenomén, na který neexistuje jednotný pohled. Někteří autoři sebehodnocení chápou jako globální vlastnost, jiní ho považují za vícerozměrný koncept skládající se z několika komponent. Řada odborníků se tedy zabývá tím, který z výkladů je vhodnější (Vallerand, Pelletier, François, 1991, Marsh, Craven, Martin, 2006, Marsh, O'Mara, 2008). Následně se na jednotlivá pojetí blíže zaměříme.

Jednodimenzionální (globální) sebehodnocení

Jeden z pohledů považuje sebehodnocení za globální konstrukt, který je stabilní v čase a situacích (Brown, Dutton, Cook, 2001). Prvotní takovéto pojetí vytváří v roce 1965 Rosenberg, který sebehodnocení chápe jako jednodimenzionální koncept vypovídající o generalizované, relativně stálé percepci hodnoty vlastního Já (Machanová, 2009). Rosenberg (1965 in Hu a kol., 2008, s. 852) definuje sebehodnocení jako „*an individual's global judgments about himself or herself*“ – což je možné přeložit jako individuální globální hodnocení sebe sama.

Přestože v současnosti můžeme nalézt různě formulované koncepce sebehodnocení, tak Rosenbergovo hledisko je stále stěžejním, což dokazuje i skutečnost, že nejběžnějším nástrojem měřící sebehodnocení je Rosenbergova škála sebehodnocení (RŠS) – Rosenberg Self-Esteem Scale (RSES) (Schmitt, Allik, 2005, Huang, Dong, 2012). Autoři Robinson, Shaver, Wrightsman (1991) popisují, že Rosenbergova škála je nejběžnějším nástrojem v měření vlastní hodnoty jako globální obecné charakteristiky, proto i výzkumníci v měřeních sebehodnocení jinými nástroji hledají konvergenci s tímto standardem.

Vícedimenzionální koncepce sebehodnocení

Panovaly různé neshody, zda Rosenbergova posuzovací škála sebehodnocení je opravdu jednodimenzionální, a proto se stala předmětem dalšího zkoumání. V roce 1979 přináší Carmines a Zeller (in Aluja a kol., 2007) zjištění, že se sebehodnocení skládá ze dvou složek. Tafarodi a Swann (1995) na tento předpoklad navazují a dokládají, že původní Rosenbergova konceptualizace sebehodnocení jako jednodimenzionálního konstruktů obsahuje dva faktory. Ve své studii popisují, že tato dimenzionalita souvisí s položkami. Položky, na základě toho, zda jsou pozitivně nebo negativně formulované, spadají do dvou korelujících, ale rozdílných faktorů. Autoři tyto dimenze, které v původním Rosenbergově jednodimenzionálním konceptu našli, pojmenovali sebezpřijetí (self-liking) a vlastní způsobilost neboli kompetentnost (self-competence). Stolín (1997 in Blatný, Osecká, 1994) se domnívá, že dva faktory, které se ve škále vydělují, souvisí s pozitivní a negativní složkou sebehodnocení. Tyto dva faktory označuje pojmy **sebeúcta** a **sebesnižování**, přičemž faktor sebeúcta je spojen s asercí pozitivních výroků o sobě, zatímco faktor sebesnižování lze charakterizovat jako popírání negativních výroků o sobě. Toto rozdělení, které v roce 1997 Blatný a Osecká ve své studii ověřují, se stává výchozím pro náš výzkum.

Odborníci se dále zaměřovali na více než dvě dimenze, z nichž by se sebehodnocení mohlo skládat. Mnoho podkladů podporujících multidimenzionální koncepce sebehodnocení vychází z administrace nástrojů posuzujících sebepojetí a z následného nalezení různých sfér. Explorační a konfirmační faktorovou analýzou bylo zjištěno, že tyto různé sféry vytyčují skryté faktory (Harter, 1999). Multidimenzionální pojetí je tedy spojeno s vývojem nástrojů měřících sebehodnocení ve více sférách.

2 Impulzivita

Druhou stěžejní proměnnou, na kterou se naše práce zaměřuje, je rys impulzivita. Impulzivita je jedna z charakteristik lidského chování, která má dopad na různé oblasti v životě člověka. V extrémních formách je spojena s psychopatologií (Grygorian, 2012). Zvýšená impulzivita doprovází různé neuropsychologické stavy jako například bipolární poruchu osobnosti, suicidium, hyperaktivitu s poruchou pozornosti (ADHD), hraniční poruchu osobnosti, antisociální poruchu osobnosti a poruchy chování (AmericanPsychiatricAssociation, 2000; van Heeringan; 2001 in Spinella, 2004).

Impulzivita se také stává jedním z diskutovaných osobnostních rysů v souvislosti s rizikovým chováním (Matoušek, Kroftová, 2003; Širůčková, 2009, Woicik, 2009, Skopal, 2012). Existují různá vymezení impulzivity, z nichž alespoň některá následně uvádíme.

Impulzivita vymezená podle APA (2007) popisuje a vysvětluje chování, pro které je charakteristické malé nebo vůbec žádné zamyšlení před nějakou aktivitou, absence reflexe a zvažování důsledků, ale také pro ni může být typické i riskování. Jiné pojetí impulzivity, uvedené Zuckermanem a Kuhlmanem (2000, s. 1000), zní: *„tendence ke vstupu do situací nebo rychlá odpověď na potencionální odměnu, bez většího plánování nebo uvažování a bez úvahy nad potencionálním trestem nebo ztrátou odměny“*. Vymezení impulzivity je v tomto případě popsáno jako rychlá odpověď na odměnu, autoři ale dále také uvádějí, že v souvislosti s impulzivitou je charakteristická intolerance k negativním emocím. V psychologickém slovníku (Hartl, Hartlová, s. 217) je impulzivita vymezena jako *„sklon osobnosti jednat náhle, nepromyšleně, bez úvahy o následcích“*.

Webster a Jackson (1997) popisují několik způsobů posuzování impulzivity. Mezi existující možnosti zahrnují diagnostické interview, na jehož základě lze detekovat některé impulzivní problémy. Dále autoři popisují posuzující hodnocení jedince ze strany rodičů a učitelů. Impulzivita může být také hodnocena v rámci neurobiologických testů nebo kognitivních úkolů. Jedním z dalších způsobů jsou sebesposuzovací škály, které vycházejí ze subjektivního hodnocení jedince. Právě tento postup bude pro posuzování impulzivity v našem případě výchozí.

2.1 Biologická koncepce

Podle Eysencka (1993 in Vazire, Funder, 2006, Zuckerman, 1995, Spinella, 2004) je impulzivita biologicky podmíněna. Zuckerman v roce 1995 (in Zuckerman, Kuhlman, 2000) formuloval **biochemickou koncepci**, ve které objasňuje osobnostní rysy (sociabilitu, impulzivní vyhledávání vzrušení) související s rizikovým chováním, přičemž impulzivní vyhledávání vzrušení je označení pro jednu posuzující škálu, do níž jsou zahrnuty faktory impulzivita a vyhledávání vzrušení (Zuckerman, 1994b in Zuckerman, Kuhlman, 2000). Biochemický model je zaměřen na vliv neurotransmiterů, hormonů a enzymů. Je uvedeno, že nižší úroveň enzymu MAO souvisí s chováním, které je spojeno s vyhledáváním vzrušení (v němž je zahrnuta impulzivita), extravertí, sociabilitou a s chováním, jako je užívání alkoholu, tabáku, ilegálních drog nebo sexuálními aktivitami. U zvířat byla vyzkoušena podobná souvislost nízké úrovně zmíněného enzymu (Zuckerman, 1995). Z biologického pohledu existují dále poznatky o tom, že kontrola impulzů souvisí s prefrontální mozkovou kůrou (Spinella, 2004), hladinou serotoninu (Grygorian, 2012) a genetikou (Hamidovic a kol., 2009).

2.2 Impulzivita ve vztahu k rizikovému chování

Vztah mezi impulzivitou a rizikovými aktivitami, kterými je pití alkoholu, kouření, užívání drog, rizikové sexuální chování a gamblerství, objasňují ve své studii z roku 2000 Zuckerman a Kuhlman. Také Woicik a kolektiv (2009) předpokládají, že neostýchavé chování spojené s užíváním alkoholu a drog souvisí s impulzivitou a zároveň není odvozené z potřeby změnit konkrétní negativní emoční stav, ale podstatu autoři shledávají v neschopnosti zabránit velice silné reakci na podnět. Také Matoušek a Kroftová (2003) popisují impulzivitu jako neschopnost odložit uspokojení.

Impulzivita, jako osobnostní rys vztahující se k rizikovému chování, je posuzována v metodě SURPS (The Substance Use Risk Profile Scale) (Conrod, Woicik, 2002). Tento nástroj je mimo impulzivity zaměřen na další tři rizikové rysy – negativní myšlení, přecitlivělost a vyhledávání vzrušení. Tyto celkem čtyři osobnostní proměnné jsou zkoumány ve vztahu k různým formám rizikového chování, zvláště ale k užívání návykových látek. Jedná se o jedinečnou metodu posuzující vztah těchto osobnostních charakteristik a rizikového chování. V Česku je nástroj uveden pod názvem „Škála

osobnostních rysů představujících riziko z hlediska užívání návykových látek“, přičemž zkratka dotazníku je stejná jako v anglickém znění – SURPS (Dolejš, Miovský, Řehan, 2012). Standardizaci metody a tvorbu populačních norem v České republice provedl v roce 2010 Dolejš. Autor popisuje, že „*vysoký skór v této škále poukazuje na neschopnost adolescenta vyhodnotit možná rizika, která napomáhají ke vzniku okolností, při nich je velmi nepravděpodobné, že by jedinec své jednání, chování řídil*“ (Dolejš, 2010, s. 96).

Woicik a kolektiv (2009, s. 1043) uvádějí, že impulzivita „*je často charakterizována jako neschopnost kontrolovat chování v konfrontaci s odměnou a/nebo trestem*“. Ačkoli je impulzivita vnímána jako multidimenzionální konstrukt, měří subškála SURPS pouze jeden aspekt impulzivity související s deficitem behaviorálního útlumu, který je zřejmý, když jedinec vnímá bezprostřední pohnutku. Autorky dále doplňují, že impulzivita nemusí být v rámci návykových látek spojena pouze s motivem pro užití, ale v situacích, kdy je užíván alkohol a drogy, souvisí i s frekvencí a závažností užití těchto návykových látek. Toto také dokládají výsledky studie Castellanos-Ryana a kolektivu (2013). Z výzkumu vyplývá, že nízká kontrola impulzů mezi 13–14 lety predikuje větší množství pokusů s drogami a více problémů s užíváním návykových látek. Dále má tato nízká kontrola vliv na pozdější období (15–16 let), kdy predikuje vyšší frekvenci užívání alkoholu a častější užití marihuany.

Pro náš výzkum chápeme rys impulzivita jako chování vyznačující se tím, že nemá zábrany, je nerozvážené, nekontrolované nebo je s nedostatkem inhibice. Dále také touto osobnostní charakteristikou rozumíme rychlé vzplanutí, hněv, ale i cynismus, hostilitu nebo agresi (Dolejš, v tisku).

Impulzivita jako určitý osobnostní rys může život dospívajícího jedince ovlivňovat v různých ohledech. Jak bylo výše řečeno, může sloužit jako určitý prediktor pro některé rizikové aktivity. Zjištění, jak impulzivita souvisí s rizikovým chováním čtrnáctiletých žáků v České republice, budou uvedena ve výzkumné části této práce.

3 Rizikové chování

Cílem této kapitoly je zaměřit se na slovní spojení **rizikové chování** a zmapovat, co v sobě termín riziko v souvislosti s chováním zahrnuje. Pro pochopení problematiky rizikového chování, je nezbytné uvést, co znamená pojem norma a normalita. Vymezení **norem** ve společnosti má svůj opodstatněný význam, protože udávají vzorce chování, které jsou žádoucí nebo vyhovující. Naopak také díky normám můžeme určit také to, co je již nepřiměřené nebo neakceptovatelné (Fischer, Škoda, 2009). Normy potom „*vymezují určitý stav normality, kdy jedinci, skupiny, národy v dostatečné míře uznávají, respektují společensky stanovené systémy hodnot*“ (Dolejš, 2010, s. 12).

Rizika mohou jedinci nebo společnosti způsobit určité poškození. Období adolescence se v moderních technologických společnostech považuje za nejrizikovější vývojovou etapu na cestě k dosažení zdravé dospělosti. Rizikový styl v dospívání může jedinci poskytovat řešení jeho aktuálních problémů, ale může také poskytovat uspokojení některé z vývojových potřeb (zvýšení sebevědomí, sebedůvěry, přijetí skupinou vrstevníků apod.). Naplnění těchto potřeb se pro dospívajícího může stát důležitějším, než případné dopady rizikových aktivit v jeho budoucím životě (Machová a kol., 2009). Zaměření se na rizikové chování má tedy právě v období adolescence své opodstatnění.

Pod pojmem rizikové chování jsou zahrnuty formy chování, „*kteří mají negativní dopady na zdraví, sociální nebo psychologické fungování jedince anebo ohrožují jeho sociální okolí, přičemž ohrožení může být reálné nebo předpokládané* (Širůčková in Miovský a kol., 2012). „*Rizikové chování může ohrozit plnění běžných vývojových úkolů, plnění očekávaných sociálních rolí, získávání základních dovedností, dosahování smyslu pro adekvátnost a kompetentnost a správnou přípravu na přechod do další fáze životní dráhy, mladé dospělosti*“ (Jessor, 1991, s. 3). Dolejš (2010, s. 9) termín rizikové chování definuje jako „*takové chování jedince nebo skupiny, které zapříčiňuje prokazatelný nárůst sociálních, psychologických, zdravotních, vývojových, fyziologických a dalších rizik pro jedince, pro jeho okolí a/nebo pro společnost*“.

Je možné shledat různé vymezení aktivit, které patří do rizikového chování. Miovský a kolektiv (2010) mezi základní typy rizikového chování zahrnují záškoláctví, šikanu, extrémní projevy agrese, extrémně rizikové sporty, rizikové chování v dopravě,

rasismus, xenofobii, negativní působení sekt, sexuální rizikové chování a závislostní chování.

Dolejš na základě několika odborných zdrojů v roce 2010 vytváří vlastní koncepci rozdělení rizikového chování, které shledává v sedmi základních kategoriích. Jedná se o:

- a) užívání a zneužívání legálních a nelegálních látek;
- b) kriminalitu;
- c) šikanu, hostilitu a agresivní chování;
- d) problémové sexuální aktivity;
- e) školní problémy a přestupky;
- f) extremistické, hazardní a sektářské aktivity;
- g) ostatní formy rizikového chování.

Tento koncept je pro náš výzkum výchozí. Následně se zaměříme a obecně popíšeme jednotlivé kategorie, přednostně se ale zaměříme na ty, na něž je výzkum orientován. Blíže tedy objasníme **užívání legálních a ilegálních drog, šikanu a kriminalitu.**

3.1 Užívání legálních a ilegálních drog

Dospívající se musí ve své vývojové fázi vypořádat s různými překážkami. K vyrovnávání se s obtížemi mnohdy volí na první pohled lehčí a méně náročná řešení, ke kterým mimo jiné patří i užívání psychoaktivních látek (legálních a nelegálních drog). Legální a nelegální drogy člověku mohou pomoci zvládat náročné situace a zároveň podporují navození jiných (příjemnějších) stavů vědomí (Kalina a kol, 2008).

Drogou se podle internetové stránky www.drogy-info.cz (2003) rozumí: *„psychoaktivní látka a ještě častěji jde o synonymum pro drogy nezákonné. Kofein, tabák, alkohol a další látky, které jsou běžně užívány bez lékařského předpisu, jsou v jistém slova smyslu také drogy, protože jsou užívány primárně pro svůj psychoaktivní efekt“*. Velký psychologický slovník (Hartl, Hartlová, 2010, s. 109) vysvětluje, že droga je: *„látka živočišného nebo rostlinného původu s farmakologickým účinkem“*, dále je pak uvedeno, že pod pojmem droga se v psychopatologii chápe *„látka, která je požívána pro změnu nálady, vědomí, povzbuzení či tlumení somatopsychických funkcí; ovlivňuje biochemické*

pochody v mozku, příp. v centrálním i periferním nervovém systému. Při opakovaném užívání je zde možnost vzniku závislosti“.

Blíže se zaměříme na drogy, které jsou v české populaci nejvíce užívané, ze skupiny legálních drog se tedy zaměříme na alkohol a tabák (Chomynová, 2013) a v oblasti nelegálních drog se budeme věnovat konopným drogám (Grolmusová, Mravčík, 2013).

V souvislosti s užíváním legálních a nelegálních látek je nutné uvést mezinárodní projekt, který se na tuto problematiku v rámci adolescence soustředí. Jedná se o Evropskou školní studii o alkoholu a jiných drogách (ESPAD) v anglickém znění European School Survey Project on Alcohol and other Drugs, která je zaměřena na zjištění údajů o užívání návykových látek mezi mládeží v Evropě. Realizována byla v pěti vlnách a její provedení zaštiťovala Rada Evropy. První školní dotazníkové šetření proběhlo v roce 1995 ve 26 zemích Evropy. Druhá vlna proběhla v roce 1999 již ve 30 evropských zemích a následující sběr dat se uskutečnil v roce 2003 s účastí 35 evropských zemí (Csémy, Lejčková, Sadílek, Sovinová, 2006). V roce 2007 se shodně zapojilo 35 zemí. Poslední sběr dat proběhl v roce 2011. Této poslední studii zaměřené na mládež v Evropě ve věku mezi 15–16 lety se zúčastnilo 36 zemí. Důležitým výsledkem posledního šetření bylo to, že čeští adolescenti přesahovali evropský průměr u pěti z osmi ukazatelů (Csémy, Chomynová, 2012)².

Údaje o prevalenčních hodnotách u legálních a nelegálních drog v České populaci v rozmezí 15–64 let lze nalézt v studii Národní výzkum užívání návykových látek 2012. Z tohoto rozsáhlého dotazníkového šetření vyplývá, že v ČR jsou nejčastěji užívanými legálními drogami alkohol a tabák. Mezi nelegálními drogami jsou pak nejvíce rozšířené konopné látky (Chomynová, 2013). Konzumace alkoholu se ale netýká pouze dospělé populace. Lepík a kolektiv (2010) ve své studii uvádějí, že zkušenost s alkoholem mají již jedinci v 11 letech. Od tohoto věku pak prevalence užití alkoholu stoupá. Csémy, Sovinová, Rážová a Provazníková (2008) ve svém výzkumu dokládají, že také kouření tabáku mezi populací adolescentů je závažným problémem, přestože prevalence denních patnáctiletých kuřáků při měření v roce 2006 byla nižší než v roce 2004. Stejně jako u dospělé populace, tak i v období adolescence zaujímají mezi nelegálními látkami první místo konopné drogy (Lepík a kol., 2010). Na tyto tři nejčastěji užívané látky u adolescentů se blíže zaměříme v následujících kapitolách.

Alkohol

Užívání alkoholu v adolescenci je rizikové z toho důvodu, že vypořádání se s následnými vlivy této látky je v období dospívání obtížnější, proto dochází k tomu, že se u dospívajících jedinců kombinuje „rizikové pití alkoholu se ztrátou kontroly nad svým jednáním, s agresivitou, rizikovým sexuálním chováním, dopravními a jinými úrazy, trvalým tělesným poškozením a úmrtím“ (Machová a kol., 2009, s. 68). Mimo to užívání alkoholu může mít vážné dopady i v pozdějším životě jedince. Dolejš (2010, s. 41) uvádí, že „mezi dlouhodobá rizika lze řadit primárně vznik závislosti na alkoholu“.

Existuje několik důvodů užívání (zneužívání) alkoholu. Mohou souviset s uspokojením fyziologických potřeb (zdroj vitaminů, energie, stopových prvků), psychologických potřeb (zlepšení nálady, pokles ostýchavosti, zmírnění napětí, snížení úzkosti), rituálních potřeb (složka obřadů – rodinných, náboženských, společenských) a sociálních potřeb (nástroj k interakci s ostatními) (Dolejš, 2010).

Poslední výsledky studie ESPAD v roce 2011, která srovnávala užívání návykových látek mezi evropskou a českou školní mládeží, ukazují, že čeští dospívající vykazují z velké většiny nadprůměrné hodnoty. Indikátory převyšující evropský průměr byly nalezeny zvláště ve dvou kategoriích, které právě souvisí s konzumací alkoholu. Jedná se o pití alkoholu v období posledních třiceti dnů a pití nadměrného množství alkoholu (Hibell a kol., 2012). Výsledky ukazují, že ve věkové hranici 15–16 let 98 % dotazovaných již v životě alkohol pilo. Přibližně 60 % respondentů lze považovat za pravidelné konzumenty alkoholu³. Za rizikovou formu užívání alkoholu, eventuálně také i problémového pití, je ve studii považován výskyt častého pití nadměrných dávek alkoholu při jedné konzumní příležitosti (vymezeno pěti a více sklenicemi alkoholu třikrát anebo častěji za poslední měsíc). Ukázalo se, že takto definovaná riziková forma pití alkoholu v 16leté populaci se vyskytuje přibližně u 26 % chlapců a u 16 % dívek. Výsledky studie ESPAD mezi rokem 2007 a 2011 nasvědčují tomu, že došlo k nárůstu zdravotně rizikové formy pití alkoholu u chlapců, a to z 23 % na 26 % (Csémy, Chomynová, 2012).

Tabákové výrobky

Užívání tabáku je jeden z nevýznamnějších rizikových faktorů, jejichž následkem jsou závažná onemocnění nebo předčasná úmrtí (Machanová a kol., 2009). *„Důsledky kouření se neomezují jen na zvýšenou mortalitu, znamenají pro kuřáky také kratší očekávanou délku dožití, vyšší nemocnost a celkově nižší kvalitu života“* (Csémy a kol., 2008, s. 13). Ročně podle Světové zdravotnické organizace (WHO, 2008 in Kalman a kol., 2011) umírá na následky užívání tabáku 5,4 milionu lidí, což představuje přibližně jednu desetinu všech úmrtí na světě.

V roce 2012 bylo v České populaci 31 % kuřáků tabáku. Statisticky významně nejvyšší procento kuřáků tabáku (44,7 %) bylo nalezeno v nejmladší věkové skupině, která zahrnovala jedince mezi 15–24 lety (Csémy, Sovinová, 2013).

Pro vznik návyku na kouření má rozhodující význam věk. Machová a kolektiv (2009) toto dokládá ve své publikaci „Výchova ke zdraví“, kde uvádí, že právě období mezi 11 a 15 lety je nejkritičtější pro vznik návyku kouření. Autoři popisují, že ze začátku adolescence kouření přináší jedinci pocit dospělosti a nezávislosti nebo si jedinec může tímto způsobem získat obdiv vrstevníků. V kolektivu vrstevníků se kouření stává prostředkem k úspěšnému postavení, zprvu tedy není jeho hlavním přínosem pocit potěšení.

Velice cenná data z oblasti kouření tabáku u adolescentů v rozmezí 11–15 let poskytuje mezinárodní výzkumná studie Světové zdravotnické organizace Health Behaviour in School-Aged Children (HBSC), do které se Česká republika zapojuje již od roku 1994 (Csémy, Provazníková, Rážová, Sovinová, 2004). Klíčovým zjištěním ze sběru dat v roce 2010 je to, že výskyt kouření u adolescentů vzrůstá s věkem. Je uvedeno, že u 13letých jedinců více než polovina v životě kouřila, u 15letých to jsou již tři čtvrtiny. Pravidelné kouření se častěji vyskytuje u dívek než u chlapců (Kalman a kol., 2011). Csémy a kolektiv (2008) přinášejí poznatek, že právě u 11letých, 13letých a 15letých žáků je vyšší výskyt kuřáctví spojen s vývojem jedince v neúplné nebo restrukturalizované rodině nebo s kouřením sociálně významných osob (rodičů, vrstevníků). Autoři také uvádějí, že v souvislosti s kuřáctvím existuje vyšší výskyt psychosomatických symptomů, abúzu alkoholu, užívání marihuany a extáze.

Nelegální drogy

Nejvíce rozšířenou nelegální drogou, na kterou se také zaměřujeme, je konopí. Nejčastější forma užívání je kouření marihuany (Kalman a kol., 2011). Marihuanou se rozumí „*květy s okvětními lístky usušené samičí rostliny konopí, které jsou popřípadě smíchány s většími listy*“ (Miovský, 2008, s. 127).

Právě tato droga se v Česku stala třetí nejvíce užívanou návykovou látkou po tabáku a alkoholu. Hrozícím rizikem užívání marihuany je to, že přibližně u 10 % uživatelů vzniká somatická závislost, ta se projevuje nutkavou potřebou drogy a abstinenčními symptomy po jejím vysazení. Závažným zjištěním je, že v populaci 15letých respondentů přibližně 30 % alespoň jedenkrát v životě marihuanu užilo (Kalman a kol., 2011).

Studie ESPAD uvádí, že množství zkušeností s konopnými látkami vzrostlo především mezi lety 1995 a 2003. Šetření v roce 1995 zjistilo, že marihuanu užilo 22 % studentů, v roce 2003 se již jednalo o 44 % studentů. Sběr dat v roce 2007 ukázal, že se zkušenosti s užíváním marihuany od předešlého měření příliš nelišily, jednalo se přibližně o 45 % studentů majících zkušenost s touto látkou. Pozitivní zjištění studie ESPAD 2011 ale bylo, že byl zaznamenán pokles, a to na 42 % studentů, kteří užili marihuanu (Csémy, Chomynová, 2012).

Přesto studie ESPAD z roku 2011 uvádí, že těchto 42 % českých studentů užívajících konopné látky enormně převyšuje evropský průměr, který se rovná 17 % (Hibell a kol., 2012). Tento průzkum také přinesl zjištění rozdílů v užívání konopných drog mezi pohlavími v ČR, kdy větší zkušenost vykazovali chlapci (Csémy, Chomynová, 2012).

Riziko nepředstavují pouze drogy konopné. V poslední studii ESPAD uvedlo 11 % respondentů užití jiné nelegální drogy. Nárůst jiných než konopných drog byl zaznamenán především mezi roky 1995 a 1999 a od této doby je stále na úrovni okolo 10 %. Výskyt drog s injekčním užitím je mezi studenty dlouhodobě na minimální úrovni. Drogy, které nejčastěji šestnáctiletí studenti v roce 2011 uváděli, byly halucinogenní houby (7 %), LSD (5 %), extáze (3 %), pervitin (2 %), heroin nebo jiné opiáty užilo 1 % dotazovaných. Opakované užívání drog vymezené hranicí šesti a více užití uvedlo v roce 2011 přibližně 18 % dotázaných (Csémy, Chomynová, 2012). Poslední údaj týkající se množství spotřebovaných konopných drog v České republice je z roku 2012. Grolmusová a Mravčík (2013) odhadují toto množství přibližně na 11,6 tun.

3.2 Kriminalita

Kriminalita a delikvence jsou považovány za závažné a společensky nebezpečné jevy. Dolejš (2010, s. 47) obecný pojem kriminalita a zpřesňující termín delikvence chápe jako „závažné jevy, které ohrožují společnost a její hodnoty“. Delikvence je podle Slovníku sociologických pojmů (Jandourek, 2012, s. 47) „způsob chování odporující platným právním normám. Označuje se tak jak páčání trestných činů, tak přestupků nebo jiné delikty“. Pojem delikvence je širší než kriminalita, jelikož obsahuje i skutky, které nejsou zahrnuty mezi trestné (kriminální) činy, z toho důvodu je toto širší vymezení pro naši práci určující. Delikvence se u mládeže často objevuje například v podobě fyzické újmy nebo poškozování věcí. Mezi velmi rozšířené delikty patří především krádeže (Jandourek, 2012), proto se na tuto formu rizikové aktivity blíže zaměřujeme.

Krádeže

„Krádeže jsou charakterizovány záměrností jednání a předpokladem takového stupně rozumové vyspělosti dítěte, kdy je schopno pochopit pojem vlastnictví a akceptovat normu chování, která vymezuje odlišný vztah k vlastním a cizím věcem“ (Vágnerová, 2004, s. 74). „O pravé krádeži hovoříme tehdy, když dítě či mladiství odcizí nějaký předmět vědomě a plně si přitom uvědomuje nesprávnost svého chování“ (Martínek, 2009, s. 96). Krádeže jsou různého rázu, Jandourek (2012) v souvislosti s mládeží uvádí krádeže v obchodech nebo kapesní krádeže.

Existují různé příčiny, které k tomuto jednání vedou. Jedním z důvodů krádeže jsou **ostatní lidé**, většinou se jedná o vrstevníky, u kterých si chce jedinec zvýšit svoji prestiž. Touto cestou mohou získávat kamarády ti, kteří jsou neatraktivní nebo nemají dostatečné sociální dovednosti a neovládají vhodnější způsob navazování kamarádských vztahů. Jinou příčinou krádeže může být **materiální nedostatek** a s tím spojená vlastní potřeba získat něco, čehož nelze dosáhnout sociálně lepším způsobem. Dalším neopomenutelným důvodem, proč se právě dospívající dopouští krádeže, je **působení party**. Krádeže v tomto případě mohou nabývat různých významů. Jedním z nich je snaha udržet si pozici v partě nebo se jedná o skutečnost, že krádež souvisí se sociálními normami party, takže je hodnocena jako žádoucí nebo dokonce nutná aktivita. (Vágnerová, 2004). Z výsledků studie Lepíka a kolektivu (2010) vyplývá, že alespoň jednou se krádeže v obchodě dopustilo 26 % chlapců a 27 % dívek.

3.3 Šikana, hostilní a agresivní chování

Vztahy mezi žáky mohou být vyvážené a harmonické, ale mohou také nabývat negativního charakteru. Projevené nepřátelské chování vůči spolužákům je možné označit jako agresivní, hostilní nebo násilnické. Obecnější pojem, na nějž se zaměříme a který zároveň všechny tyto tři aspekty v sobě integruje, je šikana (Dolejš, 2010). Martínek (2009) uvádí, že šikanující chování patří do nejvýraznějších sociálně patologických jevů. Autor dále ve své publikaci „Agresivita a kriminalita mládeže“ (2009, s. 9) popisuje, že šikanou je, když *„jeden nebo více žáků úmyslně a většinou opakovaně týrá spolužáka nebo spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci“*. Vymezení šikany podle Říčana a Janošové (2010, s. 21) zní *„ubližování někomu, kdo se nemůže nebo nedovede bránit“*.

Jedná-li se o šikanu v pravém slova smyslu, musí splňovat základní podmínky, kterými je převaha síly nad obětí, oběť vnímá útok jako nepříjemný a útok je dlouhodobého nebo i krátkodobého rázu (Martínek, 2009). Agresor a oběť mají mezi sebou asymetrický vztah moci, což znamená, že oběť si je vědoma toho, kdo jí ubližuje a bojí se ho (Říčan, Janošová, 2010). Převaha síly může být v různých formách – ve formě fyzické, psychické, mentální, množstevní nebo mocenské. Často je při šikaně na první pohled vnímána především síla **fyzická**, kdy tělesně zdatnější jedinec trápí slabšího. Oběť šikany se ale může stát i jedinec s menší psychickou odolností, který čelí převaze někoho s přesilou právě v oblasti **psychické** síly. Šikana může být spojena také s rozdílností v **mentální** síle. Jedná se o specifický jev, kdy intelektově schopnější jedinec trápí jedince méně schopného. Šikana může také probíhat v tzv. **množstevní** podobě. V tomto případě se jedná o to, že větší skupina dětí ve třídě trápí menší množství dětí. Jsou známé případy, kdy tato silnější skupina na sebe nabaluje další a další jedince a ti, kdo odmítnou, jsou považováni za slabší a musí sloužit většině. Podobným typem se jeví také převaha **mocenské** síly. Tento typ se objevuje mezi třídními ročníky, kdy žáci vyššího ročníku, a tudíž i podle nepsané hierarchie „mocnější“, ubližují žákům z nižších ročníků (Martínek, 2009). Šikana může probíhat jak v přímé, tak i nepřímé podobě. **Přímou** se rozumí násilí jakéhokoli druhu (působení bolesti fyzickým ubližováním), dále se může přímá šikana projevovat v poškozování a braní osobních věcí nebo v ponižující tělesné manipulaci. Projevem přímé šikany je i slovní napadání (nadávky, dehonestace oběti a její rodiny) a zotročování (oběť je donucena hrozbami nebo fyzickým ubližováním dělat ponižující nebo

zakázané věci). **Nepřímá** šikana se manifestuje v podobě sociální izolace, což znamená, že skupina jedince nepřijímá. Mnohdy se tato vyloučená oběť zoufale snaží ostatním zavděčit a přizpůsobit se, čímž naopak docílí toho, že se před ostatními poníží. Nepřímá i přímá šikana se mnohdy prolínají a počátek šikanování může začínat jakoukoli z těchto dvou variant (Říčan, Janošová, 2010).

3.4 Problémové sexuální aktivity

Adolescence je období, kdy dochází k utváření a dozrávání osobnosti v různých složkách. Oblast sexuálních aktivit není výjimkou, takže i v průběhu vývoje této komponenty osobnosti se mohou vyskytovat rizikové oblasti. *„Za sexuálně rizikové chování považujeme soubor behaviorálních projevů doprovázejících sexuální aktivity a vykazující prokazatelný nárůst zdravotních, sociálních a dalších typů rizik“* (Hutyrová, Růžička, Spěváček, 2013).

Machová a kolektiv (2009) popisují, že v rámci rizikového sexuálního chování v dospívání se vyskytuje předčasný začátek sexuálního života, promiskuita, nákaza pohlavními chorobami a nechtěné těhotenství. Vacek (2008) ve své studii popisuje, že se u žáků od 5. do 7. třídy zvyšuje ze strany vrstevníků tlak k realizaci pohlavního styku. V 5. třídě tlak ze strany vrstevníků udává přibližně 30 % jedinců, na rozdíl od toho v 9. třídě se jedná již o 78 % dospívajících, kteří pocítují tento vrstevnický nápor. Národní zpráva o zdraví a životním stylu dětí a školáků z roku 2010 poskytuje údaje, že více než jedna pětina chlapců a jedna čtvrtina dívek v devátých třídách základních škol již má zkušenost s pohlavním stykem (Kalman a kol., 2011).

3.5 Školní problémy a přestupky

Existuje několik základních přestupků, které lze v souvislosti se školní oblastí identifikovat. Jurovský (1955 in Dolejš, 2010) vymezuje několik základních kategorií, ve kterých se mohou školní přestupky a problémy projevit. Jedná se o přestupky ve školním chování, které se vyskytují ve formě neplnění písemných úloh, nepřipravenosti na výuku, zapomínání školních pomůcek, narušování výuky. Dále je možné se ve škole setkat s podvody, kterými je například opisování nebo lhaní. V souvislosti se školními předpisy se adolescenti dopouštějí přestupků v oblasti užívání alkoholových a tabákových výrobků. Důležitým přestupkem proti školním pravidlům je neopodstatněné zameškávání

pravidelné školní docházky neboli záškoláctví, které je podle Martínka (2009) považováno za jeden z nejzávažnějších školních problémů. Ve své výzkumné studii z roku 2006 zjišťuje Blatný a kolektiv, že za školou bylo 6,5 % chlapců a 4,3 % dívek ve věku 12 let. U 14letých se již jednalo o 14 % dívek a 10 % chlapců, kteří byli za školou. Přestupky v rámci školy se mohou také objevovat ve vztahu k ostatním. Vztahovat se mohou buď k učiteli, kdy projevem jedince je vzdor, odmítnutí a jiné negativní odezva, nebo ke spolužákům, kde se projevují šikanou, agresí nebo neshodami. Přestupky mohou být zaměřené také i proti okolnímu obyvatelstvu (Jurovský 1955 in Dolejš, 2010).

3.6 Extremistické, sektářské a hazardní aktivity

Následně objasníme, co se extremistickými, sektářskými a hazardními aktivitami rozumí a nastíníme, jak mohou jedince nebo společnost ohrožovat.

Pojem extremismus znamená „*vyhraněné ideologické postoje, které vybočují z ústavních zákonných norem, vyznačují se prvky netolerance a útočí proti základním demokratickým ústavním principům, jak jsou definovány v českém ústavním pořádku*“ (Policie ČR, 2010). Zpráva o extremismu na území České republiky v roce 2012 uvádí, že v daném roce bylo u celé české populace zaevidováno 173 trestných činů s extremistickým podtextem, což je o 65 trestných činů méně než v roce předcházejícím (Ministerstvo vnitra České republiky, 2010).

Jiným faktorem, který se ve společnosti vyskytuje a může záporně ovlivňovat jedince, jsou sekty. Sekta ve smyslu ohraničené sociální skupiny působí na jedince negativně v psychologické, sociální a ekonomické sféře. Sekta se vyznačuje tím, že členové sdílí určitý ideologický koncept, který tuto skupinu vymezuje vůči okolí. V rámci negativního působení sekt dochází k izolaci od sociálního prostředí, manipulaci a k jiným extrémním zásahům do soukromého života jejich členů (Hutyrová a kol., 2013).

Dalším typem rizikového chování jsou hazardní aktivity, za něž jsou pokládány takové projevy, ve kterých ustupuje lidská hodnota do pozadí. Aktivity mohou nabývat podoby filmových, virtuálních nebo kaskadérských výkonů. Příkladem toho může být u adolescentů jízda mezi tramvajovými vagóny, experimentování s hořlavými a třaskavými látkami nebo zkoušení změněných stavů vědomí (Cvečková a kolektiv, 2010 in Dolejš, 2010).

3.7 Ostatní formy rizikového chování

Miovský a kolektiv (2010) uvádějí dva okruhy, které nelze jednoznačně označit rizikovým chováním, ale přesto se stávají z hlediska výskytu ve společnosti stěžejními pro preventivní práci. Je to oblast problémů spojená se syndromem týraného a zanedbávaného dítěte a oblast poruch příjmu potravy. V Metodickém pokynu k primární prevenci sociálně patologických jevů u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních MŠMT (2007) lze nalézt navíc další oblasti, ve kterých se aplikuje primární prevence sociálně patologických jevů, tudíž lze říci, že i tyto sféry mohou být pro jedince rizikovými. Jedná se o domácí násilí, komerční sexuální zneužívání a ohrožování mravní výchovy dospívajících.

3.8 Rizikové a protektivní faktory

Adolescence je obdobím, kdy jedinec poznává hranice a osvojuje si různé společenské normy. Na dospívajícího působí rozličné vlivy, které mohou vést ke vzniku rizikového chování. Shledáváme tedy podstatným přiblížit protektivní a rizikové faktory, které v období adolescence mohou jedince ovlivňovat. Protektivními faktory se rozumí *„proměnné, které podporují pozitivní, prosociální nebo zdravotně posilující chování“* (Jessor, 2003, s. 709). Rizikové faktory jsou naopak takové, které *„podněcují problémy spojené s rizikovým chováním nebo s chováním, které poškozuje zdraví“* (Jessor a kol., 2003, s. 709).

V současnosti existuje několik koncepcí zaměřených na protektivní a rizikové faktory. Jedno z hledisek nabízí **teorie problémového chování** formulovaná Richardem Jessorem (Jessor, Donovan, Costa, 1991 in Miovský, 2010). Teorie vychází z předpokladu, že rizikové chování je výsledkem interakce jedince s prostředím, v němž žije. Na základě tohoto lze rozdělit ovlivňující protektivní a rizikové činitele do pěti systémů. **Protektivní faktory** lze popsat na úrovni biologické, která se může projevat vysokou inteligencí, dále na úrovni sociální, ta je založena na kvalitě školy, soudržnosti rodiny a sousedství, protektivně působí i prostředí, které může ovlivňovat jedince skrze existenci modelů konvenčního chování a zvýšené kontroly deviantního chování. Další protektivní faktory můžeme bezpochyby shledat i v osobnostní rovině, kde je významné vlastní cenění si úspěchu, zdraví a netolerance k rizikovému chování. Poslední oblastí výskytu

protektivních faktorů je chování, resp. prosociální nebo religiózní chování. Ze stejné perspektivy můžeme pohlížet i na **rizikové faktory**, kdy na úrovni biologické působí historie alkoholismu v rodině, v oblasti sociální jedince ovlivňuje chudoba, sociální exkluze a znevýhodnění, z pohledu prostředí je rizikovým existencí modelů pro deviantní chování, normativní konflikty mezi rodiči a přáteli, v osobnostní složce negativně působí vnímání malých životních šancí, nízká úroveň sebehodnocení a tendence riskovat a stejně jako u protektivních faktorů, tak i rizikové nalézáme v oblasti chování, kde je možné shledat rizikovým užívání alkoholu a školní nezdary (Jessor, 1992 in Craig, Baucum, 1999). Podobné faktory popisuje také Hutyrková a kolektiv (2013). Autoři sumarizují čtyři oblasti předpokladů, které mohou buď kladně nebo záporně ovlivňovat jedincovo dospívání. Jedná se o biologický předpoklad (pečování o fyzické zdraví, předcházení úrazům); psychologický předpoklad (prožívání nudy, nepřítomnost vlastního plánování, absence zaujetí různými potřebami a zájmy, nízké sebehodnocení); sociální předpoklad (dobrovolnost, dobročinnost, rasová příslušnost, sociální vyloučení, touha ztotožnění se se silnější skupinou) a spirituální předpoklad (nepřítomnost smyslu života, absence duchovní autority, duchovních hodnot). K. Nešpor (2000 in Procházka, 2012) shledává faktory ovlivňující abúzus omamných a psychotropních látek v genetických dispozicích a v osobnosti jedince, dále v somatických problémech, v rodině, ve vrstevnících, ve škole a v socioekonomických činitelích.

Na závěr bychom měli zdůraznit, že autoři v mnoha případech shodně uvádějí, že sebehodnocení je z pohledu rizikových a protektivních faktorů velice významným činitelem, který může ovlivňovat riziko vzniku sociálně patologických jevů (Jessor, 1992 in Craig, Baucum, 1999, Matoušek, Kroftová, 2003, Hutyrková a kol., 2012).

4 Charakteristika adolescence se zaměřením na čtrnáctileté jedince

Dospívání je životní etapa, ve které dochází k proměně osobnosti, a to jak v oblasti somatické, psychické, sociální, tak i spirituální. Adolescence je považována za přechod od dětství do dospělosti, proto je to významné období v životě každého člověka. Říčan toto období považuje za „nejdramatičtější a biodromálně nejzajímavější“ (Říčan, 2004, s. 174). Vágnerová chápe adolescenci jako „hledání a přehodnocování, v němž má jedinec zvládnout vlastní proměnu, dosáhnout přijatelného sociálního postavení a vytvořit si subjektivně uspokojivou, zralejší formu vlastní identity“ (Vágnerová, 2012, s. 367). Macek (2003, s. 36) z psychologického pohledu shledává toto období stěžejním v „hledání osobní identity, tj. vlastní jedinečnosti a autentičnosti“.

4.1 Vymezení adolescence

Doba trvání, tak i samotná periodizace adolescence je nejednotná. Podle Vágnerové (2012) a Říčana (2004) délka dospívání odpovídá přibližně 10 rokům života. V české terminologii je obvykle dospívání klasifikováno na pubescenci (11–15 let) a adolescenci (15–22 let) (Říčan, 2004, Langmeier, Krejčířová, 2006). Existuje odlišná koncepce,⁴ která označuje za adolescenci celé období dospívání (přibližně od 11 do 20–22 let), tedy včetně fáze pubescence (Shaffer, 2002, Macek, 2003). Také podle Psychologického slovníku (www.psychologydictionary.org) zahrnuje pojmem adolescence celé vývojové období, „které začíná pubescencí přibližně v 10 letech a končí s fyzickou vyspělostí kolem v 19 let“.

Pubescenci lze diferencovat na dvě fáze – **prepubertu a pubertu**. Prepuberta označovaná také jako časná adolescence, je charakteristická prvními náznaky pohlavního dospívání a zároveň je v této fázi znatelný výrazný růstový posun. Začíná přibližně v období mezi 11 a 13 lety, u chlapců nastává v porovnání s dívkami o 1–2 roky později. Puberta neboli střední adolescence je vymezena somatickými změnami. Počátek přibližně ve 13–14 letech je spojen s nástupem první menstruace (menarche) u dívek a noční polucí u chlapců, končí asi v 15–16 letech dosažením reprodukční schopnosti. Následuje pozdní adolescence, která se vyskytuje přibližně mezi 16–22 lety. Tato etapa je specifická

formováním identity a složitějšími psychosociálními proměnami. (Langmeier, 1983, Čáp, Mareš, 2001, Macek, 2003, Langmeier, Krejčířová, 2006, Vágnerová, 2012). Pro naše účely bude výchozí pubescence neboli raná a střední adolescence.

Období dospívání s sebou nese vývojové úkoly, Smékal (2002, s. 403) v období od 13 do 17 let vymezuje tyto: „*tělesné dospívání, přijetí tělesných změn, myšlení na úrovni formálních operací, citový vývoj, členství ve skupině vrstevníků, heterosexuální vztahy*“. Na vývojové úkoly se blíže zaměříme v následujících kapitolách.

4.2 Hlavní vývojové znaky čtrnáctiletých žáků

Oblast čtrnáctiletých žáků, jak už bylo zmíněno, je součástí pubescence (resp. puberty) nebo také střední adolescence, v závislosti na formulaci konceptu. Jedná se o období zásadních a pronikavých změn, kdy dochází k utváření osobnosti po všech stránkách. Následně budou popsány hlavní vývojové znaky týkající se fáze pubescence.

Kognitivní vývoj

V pubescenci dochází k významné změně struktury myšlení. Piaget a Inhelderová (1997) uvádějí, že od počátku prepuberty dochází k dosahování vyšší úrovně logického myšlení, významný je přechod od konkrétních operací k **formálnímu myšlení**. Podstatný rozdíl, který je plynoucí z kognitivního vývoje a odlišuje dítě od dospívajícího, je ten, že jedinec „*je schopen konstruovat teorie a zabývat se volbou své životní dráhy*“ (Piaget, Inhelderová, 1997, s. 135) a zároveň je schopen „*vytvářet si nové názory*“ (Piaget, Inhelderová, 1997, s. 136). Dospívající jsou se svými intelektuálními vlastnostmi blízko maximálnímu výkonu. Vyšší úroveň myšlení přináší několik hlavních výhod, jako je například práce s pojmy, které jsou obecnější a abstraktnější; nespokojení se s jediným řešením, ale připouštění i různých alternativ; vytváření si nereálných až fantastických domněnek; vyhodnocování závěrů bez konkrétní opory a schopnost samotného přemýšlení o myšlení (Langmeier, 1983).

Vývoj morálky

Dospívání má svůj vliv také na vývoj morálky, jak Langmeier a Krejčířová (2006) dokládají: „*v období dospívání se morálka dítěte významným způsobem mění a mnohé děti se posouvají na postkonvenční úroveň*“ (Langmeier, Krejčířová, 2006). Podle Kohlbergovy koncepce morálního vývoje dochází v době adolescence k rozvoji „*nejvyšších*

forem mravního citění a usuzování“ (Cakirpaloglu, 2012, s. 97) a je pro toto vývojové období charakteristický přechod od prekonvenční morálky k morálce konvenční, která je příznačná pro většinu dospělé populace (Cakirpaloglu, 2012). Farková (2009) k tomuto tématu píše, že morálka v adolescenci je absolutního rázu. Autorka popisuje, že mladý člověk přijaté morální normy považuje za platné za jakýchkoli okolností. Jedinec bývá zároveň citlivý na veškerá morální provinění, mezi nimiž lze nalézt příkoří, odsouzení i drobné klamy. Tento absolutismus se tedy může stát příčinou různých konfliktů.

Emoční vývoj

Emoční dozrávání je jeden z dalších vývojových úkolů v adolescenci. Projevy a kvalita emocí se rozšiřují a zároveň dochází ke změnám v oblasti citového prožívání. Projevy změn v emočním vývoji charakterizuje Vágnerová (2012, s. 390) *„kolísavostí emočního ladění, větší labilitou, dráždivostí, tendencí reagovat přecitlivěle i na běžné podněty a nárůstem emočního zmatku“*. Macek (2003, s. 47) uvádí, že *„citové zážitky se diferencují, přibývá vyšších citů“*. Langmeier (1983, s. 134) popisuje, že období dospívání a pubescence zvláště bylo v dřívější době vnímáno především jako *„období emoční lability“*.

Emoční reakce jsou v pubescenci nápadnější a méně adekvátní. Citové prožitky mají vysokou intenzitu, bývají ale krátkodobé a kolísavé. Sami pubescenti nejsou schopni vysvětlit příčinu těchto změn ve vlastních pocitech a mnohdy jejich původ shledávají v chování ostatních. Následnou sekundární odezvou na změny může být zhoršení nálady a kolísavé projevy v chování (Vágnerová, 2012). Pro náladu je v období pubescence typická rychlá proměnlivost s převahou negativního ladění, kterým může být například rozrušení, nevrlost nebo neklid (Říčan, 2004). V období čtrnácti let je jedinec schopný se na své pocity více zaměřit, vztah k vlastnímu prožívání se stává bližším, zaobírá se citovou oblastí a věnuje jí větší pozornost. Na základě toho, že je pubescent schopný uvažovat a analyzovat svoje pocity, dochází k přesvědčení, že nikdo jiný nemá tak intenzivní a výjimečné prožitky jako on. Tento více zaměřený pohled na vlastní emocionalitu vnímanou jako ojedinělou je označován **emočním egocentrismem** (Vágnerová, 2012).

Tělesný vývoj

Doba pubescence je charakteristická pohlavním dospíváním. Konkrétně období puberty, které zahrnuje čtrnáctileté jedince, je v životě člověka důležitým biologickým mezníkem, kdy dochází k pohlavnímu dozrávání a z dítěte se stává jedinec schopný

reprodukce (Langmeier, Krejčířová, 2006, Vágnerová, 2012). Následně se zaměříme na tělesné proměny spojené s celou vývojovou etapou pubescence.

Tělesné dospívání je spojeno s viditelnými důsledky, které se projevují „*růstem postavy, proměnou proporcí, sekundárními pohlavními znaky, funkcemi pohlavních orgánů*“. (Vágnerová, 2012, s. 373). Pro pubescenci je charakteristický nejen růst postavy, ale také i váhový příbytek. Říčan (2004, s. 171) hovoří o tzv. „*růstovém spurtu*“ – o *dočasném prudkém zrychlení růstu u dívek i chlapců*“. Ve studii Lepíka a kolektivu (2010) je možné vidět, že růstový příbytek ve věku od 11 do 15 let je přibližně 24 cm u chlapců a 13 cm u dívek.

Vlivem hormonů dochází na počátku pubescence k rozvoji **sekundárních pohlavních znaků**⁵. Zrání se při nástupu puberty u dívek projevuje první menstruací, ale k produkci zralých vajíček a tedy i ke schopnosti oplodnění dochází přibližně 1–2 roky po nástupu menarche. U chlapců je počátek puberty spojován s první polucí, obdobně jako u dívek k plné reprodukční schopnosti dochází později (Langmeier, Krejčířová, 2006).

4.3 Sociální vztahy v adolescenci

Vliv a vývoj vztahů v období pubescence je klíčový, vztahy jsou pro dospívajícího zdrojem jistoty a emocionální opory. Labáth (2001, s. 16) uvádí, že „*pubescent je poháněn vývojovou tendencí směrem k osamostatňování se a k postupné stabilizaci svojí nezávislosti*“. Jak Havighurst (1953 in Langmeier, 1983, s. 141) popisuje je „*uvolnění z přílišné závislosti na rodičích a na druhé straně navazování diferencovanějších a významnějších vztahů k vrstevníkům obojího pohlaví*“ jedním z hlavních vývojových úkolů v období dospívání, proto se v následujících odstavcích právě na tyto dvě oblasti vztahů zaměříme.

Uvolnění vazeb s rodiči a snížení závislosti na rodičích není jednoduchým procesem, ale přesto je nezbytně důležitým pro to, aby se z dítěte stala dospělá osobnost. Čáp a Mareš (2001, s. 234) o tom píšou: „*Aby se dítě stalo zralou, samostatnou a odpovědnou osobností, potřebuje se osvobodit od závislosti na rodině, na rodičovské autoritě*“. Proces uvolňování se z pout rodiny v pubescenci bývá složitý. Jedinec se v tomto období dostává do konfliktů a vzpoury vůči autoritám, tedy na prvním místě proti rodičům. Podle Říčana (2004) se jedná o **pubescentní negativismus**. Autor dále popisuje, že ve vztahu k rodičům není výjimkou kritika, nenávisť nebo pohrdání. U mladého člověka

je formování identity a emancipace podstatou problémů týkajících se autonomie a vztahové závislosti (Holman, 1986).

Přestože pubescent inklinuje k samostatnosti, neznamena to, že rodičovská vazba pro něj není významná. Vágnerová (2012) popisuje, že i když ve vztahu mezi rodiči a dospívajícím dochází ke snižování omezující kontroly rodičů a u jedince stoupá přání samostatného rozhodování, tak je pro dospívajícího rodičovská opora stále významná. Také Macek (2003, s. 53) zdůrazňuje důležitost vztahů k rodičům, když uvádí: *„Vztahy a vazby v původní rodině zůstávají vlivným faktorem socializace a individuace dospívajícího zpravidla po celé období adolescence“*.

Další vztah, který je v adolescenci pro jedince nezanedbatelný, je vrstevnický. Vrstevníci jsou skupina lidí, kteří jsou podobného věku, je tedy možné předpokládat, že budou mít i obdobné zájmy, záliby, ale také i problémy. Ve vrstevnické skupině se cítíme jako rovnocení partneři, tímto se také toto uspořádání zásadně liší od vztahu rodičovského, který je hierarchický. Spolu s uvolňováním vazeb s rodiči dochází k vytváření silnějších vazeb na vrstevnické skupiny, vztah pubescenta k jedincům stejného věku nabývá postupně větší důležitosti a stává se diferencovanějším (Čáp, Mareš, 2001, Langmeier, 1983, Langmeier, Krejčířová, 2006, Vágnerová, 2012). Význam vztahů s vrstevníky shledávají Craig a Baucum (1999) v podpoře ve vyrovnávání se s fyzickými, emočními a sociálními změnami. Vágnerová (2012, s. 423) k tomuto tématu uvádí, že *„vrstevnická skupina slouží jako opora v procesu vytváření individuální identity“*. Čáp a Mareš (2001, s. 232) poukazují na to, že *„začleňování mladistvého do skupiny vrstevníků“* je významným vývojovým úkolem.

Vrstevnický vztah v adolescenci je nezbytný pro začlenění jedince do společnosti a zároveň jeho důležitým přínosem je to, že poskytuje dospívajícímu jistotu, bezpečí, akceptaci a prostor pro srovnání zkušeností.

5 Výzkumný problém

Oblast rizikového chování v adolescenci je v současné době významným diskutovaným předmětem, který zasahuje do různých sfér. V praxi se s touto problematikou setkáváme například v oblasti školství, adiktologie nebo psychologie. Rizikové chování v adolescenci je důležitým tématem i na poli vědy. Teoretické bádání poskytuje nové přínosy, jako je například tvorba psychodiagnostických metod, které mohou být v práci s rizikovou mládeží uplatněny.

Česká republika v porovnání s některými jinými zeměmi (např. s USA), nemá v takové míře dostupné množství nástrojů, které by identifikovaly osobnostní charakteristiky v souvislosti s rizikovými projevy. Psychodiagnostická metoda, která těmto kritériím v ČR odpovídá je dotazník SURPS (Conrod, Woicik, 2002), u této metody provedl českou standardizaci ve spolupráci s výzkumným týmem v roce 2010 Dolejš.

Absence výsledků, které by poskytovaly informace propojující oblast osobnostních charakteristik a rizikového chování, byla hlavním podnětem této práce.

První úlohu, kterou si stanovujeme, je zmapovat aktuální situaci rozšíření určitých rizikových aktivit. Následujícím cílem je zkoumání osobnostních charakteristik, které by později mohly sloužit jako identifikátory rizikových profilů jedinců. Jako klíčovou zkoumanou oblast osobnosti jsme si stanovili sebehodnocení a rys impulzivita. Z důvodu objasnění různé manifestace a různých pojetí těchto charakteristik, jsme v 1. kapitole teoretické části popsali osobnostní komponentu sebehodnocení a v 2. kapitole rys impulzivita. Abychom mohli vytvořit analýzu zmíněných osobnostních charakteristik s rizikovými formami chování, bylo nutné si toto chování vymezit a blíže objasnit s jakými konkrétními rizikovými projevy budeme pracovat. Vybrané druhy rizikových aktivit i příslušná teoretická koncepce, z níž při konstrukci rizikového profilu vycházíme, jsou uvedené v kapitole 3.

Data budou získána v rámci výzkumné studie, která je realizována pod názvem Analýza psychodiagnostických nástrojů identifikujících osobnostní rysy související s rizikovým chováním adolescentů. Na metody, které byly administrovány v rámci této práce, se podrobněji zaměříme v kapitole Aplikovaná metodika.

Detailní popis výběru a charakteristik výzkumného souboru čtrnáctiletých je možné nalézt v kapitole 7. Výběrový vzorek bude navíc při analýze určitých proměnných podroben zkoumání z dvou hledisek, kterými je pohlaví a typ školy.

V současné době poskytují rozsáhlá šetření dostupné informace o rozšíření rizikových aktivit (SAHA, ESPAD). Na základě těchto informací si uvědomujeme, že se rizikové aktivity stávají společensky závažnou otázkou, proto věříme, že naše studie založená na propojení informací o prevalenci rizikových aktivit a jednotlivých osobnostních charakteristik může mít cenný přínos, například pro budoucí praxi nebo pro preventivní programy.

6 Cíle výzkumu

Hlavní cíl našeho výzkumného šetření je analýza vztahu mezi sebehodnocením, impulzivitou a rizikovým chováním u čtrnáctiletých jedinců v České republice. Dalším záměrem této práce, je získat u čtrnáctiletých žáků přehled prevalenčních hodnot jednotlivých forem rizikového chování, které jsme si stanovili v teoretické části. Součástí našich výsledků bude také analýza použité metody RŠS, VRCHA a analýza faktoru impulzivita v metodě ŠORA. Na základě předešlých výzkumů a rešerše literatury stanovujeme přehled pouze několika hlavních hypotéz. Hypotézy pro vzájemné vztahy faktorů, které jsou zahrnuty v jednotlivých metodách, zde neuvádíme, ale budou zmíněny při objasňování konkrétního souboru jevů.

Hypotézy

H 1: Průměrné skóre v metodě RŠS je statisticky významně vyšší u žáků z víceletých gymnázií než u žáků ze základních škol.

H 2: Průměrné skóre ve faktoru impulzivita v metodě ŠORA je statisticky významně vyšší u žáků ze základních škol než u žáků z víceletých gymnázií.

H 3: Průměrné skóre je v metodě VRCHA statisticky významně vyšší u žáků ze základních škol než u žáků z víceletých gymnázií.

H 4: Dívky dosahují statisticky významně nižšího průměrného skóru v metodě RŠS než chlapci.

H 5: Chlapci dosahují statisticky významně vyššího průměrného skóru ve faktoru impulzivita v metodě ŠORA než dívky.

H 6: Chlapci dosahují statisticky významně vyššího průměrného skóru v metodě VRCHA než dívky.

H 7: Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem RŠS a celkovým skórem metody VRCHA.

H 8: Existuje statisticky významná souvislost mezi průměrným skórem ve faktoru impulzivita v metodě ŠORA a celkovým skórem v metodě VRCHA.

H 9: Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem RŠS a průměrným skórem ve faktoru impulzivita v metodě ŠORA.

7 Základní a výběrový soubor

V naší studii se v rámci adolescence zabýváme pouze jednou věkovou kohortou, do které spadají čtrnáctiletí jedinci. Následující kapitola je zaměřená na popis základního souboru, na výběr vzorku respondentů a následně na popis charakteristik výzkumného souboru.

Základní populací pro náš výzkum byli všichni čtrnáctiletí žáci navštěvující druhý stupeň základní školy nebo víceletá gymnázia v České republice. Celkově do této kategorie v ČR spadá 77 745 jedinců, z nichž 87 % navštěvuje základní školy a 13 % víceletá gymnázia. Základní soubor 14letých ze 48 % tvoří dívky a z 52 % chlapci.

7.1 Výběr výzkumného vzorku

Výběr výzkumného vzorku se skládal z několika dílčích kroků. Nejdříve jsme si vyjádřili procentuální rozdělení celkového počtu čtrnáctiletých žáků ve všech krajích České republiky. Hodnoty, které jsme získali lze nalézt v tabulce 1. Na základě jednotlivých poměrů byl vypočítán v každém kraji potřebný počet respondentů a následně byl k tomuto požadavku stanoven odpovídající počet škol. Přičemž jsme na jednu třídu základní školy průměrně počítali s 25 žáky a na jednu třídu gymnázia bylo průměrně počítáno s 15 žáky.

Z dat poskytnutých Českým statistickým úřadem (2012) jsme vytvořili kompletní seznam víceletých gymnázií a základních škol zahrnující druhý stupeň. Z tohoto seznamu jsme pro každý kraj náhodně vybrali předem stanovený počet škol. K výčtu škol vybraných k oslovení jsme zahrnuli i náhradní školy, jelikož jsme ze stran školských zařízení předpokládali možné odmítnutí spolupráce.

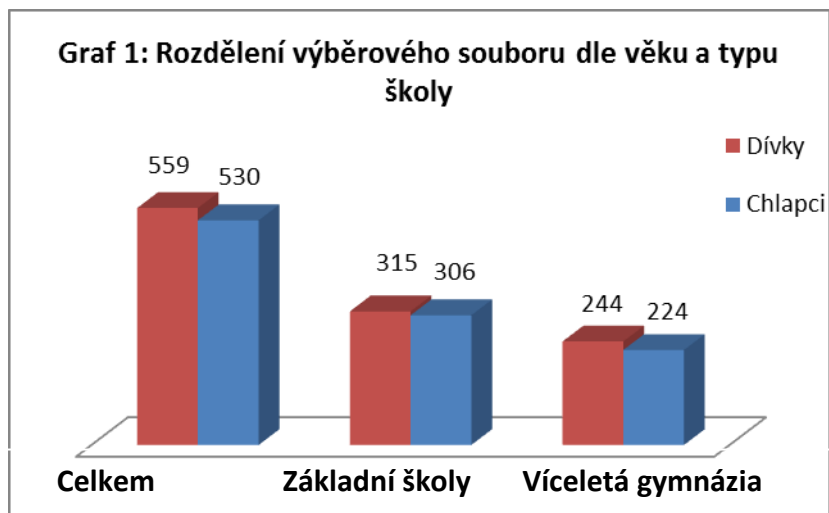
Další stěžejní aktivitou bylo kontaktování určených školských zařízení. Nejdříve jsme těmto vybraným institucím zaslali informační dopis s Žádostí o spolupráci na výzkumné studii (viz. příloha 3), s dokumentem Informace pro vedení školy k výzkumné studii (viz. příloha 4) a s vytištěnými souhlasy zákonných zástupců (viz. příloha 5). Za 10 dnů jsme těmto školám poslali e-mailovou zprávu se stejnými informacemi a po 2 až 3 dnech jsme tyto oslovené instituce telefonicky kontaktovali. Cílem telefonního hovoru bylo zpřesnění a doplnění informací a dohodnutí vyhovujícího termínu pro realizaci sběru dat.

Tab. 1: Srovnání četnosti a procentuálního podílu v krajích ČR u základního a výzkumného souboru

	Základní soubor		Výběrový soubor	
	Četnost	Podíl v %	Četnost	Podíl v %
Hlavní město Praha	6460	8,31	92	8,45
Středočeský kraj	9135	11,75	63	5,79
Jihočeský kraj	4947	6,36	52	4,78
Plzeňský kraj	4100	5,27	72	6,61
Karlovarský kraj	2189	2,82	43	3,95
Ústecký kraj	6801	8,75	114	10,47
Liberecký kraj	3648	4,69	37	3,40
Královéhradecký kraj	4480	5,76	56	5,14
Pardubický kraj	4223	5,43	66	6,06
Kraj Vysočina	4171	5,36	63	5,79
Jihomoravský kraj	8324	10,71	83	7,62
Olomoucký kraj	4742	6,10	130	11,94
Zlínský kraj	4776	6,14	37	3,40
Moravskoslezský kraj	9749	12,54	181	16,62
Celkem	77745	100,00	1089	100,00

7.2 Výběrový soubor

Výběrový soubor tvořilo celkem 1089 respondentů, což odpovídá 1,4 % celkové populace. Srovnání jednotlivých četností mezi celkovou sledovanou populací a výzkumným vzorkem v rámci krajů je uvedené v tabulce 1. Celkem bylo tedy otestováno 559 dívek (51 %) a 530 chlapců (49 %). Z toho základní školu navštěvuje 315 dívek a 306 chlapců. Počet respondentů studujících na víceletých gymnáziích tvořilo 244 dívek a 224 chlapců. Celkem v našem výzkumném vzorku navštěvuje 57 % základní školu 43 % jedinců víceleté gymnázium. Pro lepší orientaci tyto jednotlivé proměnné prezentujeme na grafu 1.

Nejvíce čtrnáctiletých bylo zastoupeno v 9. třídě (533) a v 8. třídě (486), žáci navštěvující tyto dvě třídy tvořili 98 % celkového výběrového souboru. Pouze 18 dotazovaných navštěvovalo 7. třídu, ale také v našem vzorku byli i dva respondenti, kteří navštěvovali 6. třídu. V posledním případě se mohlo jednat například o integrované žáky se speciálními vzdělávacími potřebami.

8 Aplikovaná metodika

Jak bylo již v úvodu zmíněno, tato práce je součástí rozsáhlého výzkumného projektu, který nese název „Analýza psychodiagnostických nástrojů identifikujících osobnostní rysy související s rizikovým chováním adolescentů“. Celou dotazníkovou baterii tvoří Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí – SPAS (Matějček, Vágnerová, 1992), Škála osobnostních rysů u adolescentů – ŠORA (Dolejš, Skopal, 2014), Výskyt rizikového chování u adolescentů – VRCHA (Dolejš, Skopal, 2014), Rosenbergova škála sebehodnocení – RŠS (Blatný, Osecká, 1994) a Dotazník agresivity – DA (Buss, Perry, 1992). Výsledkem celého projektu budou populační normy k některým těmto dotazníkům.

V rámci naší práce se zaměřujeme pouze na část zkoumané problematiky, proto se v následujících odstavcích blíže orientujeme na popis pouze třech nástrojů, kterými je RŠS, VRCHA a faktor Impulzivita, který je posuzovaný v rámci dotazníku ŠORA.

Úvodní strana každého dotazníku obsahuje obecné informace týkající se cíle a zaměření daného dotazníku a zároveň je zde vždy vysvětlen postup vyplňování a postup oprav chybných odpovědí. Dotazníky byly anonymní, žáci pouze na první straně dotazníkové baterie zaznamenávali údaje o datu administrace, o datu narození, pohlaví, věku, školním ročníku a školních známkách. Každý žák vytvořil na úvodní stranu svůj vlastní kód. Tato individuální kombinace znaků sloužila k propojení metod s jedním respondentem.

8.1 Rosenbergova škála sebehodnocení

Sebehodnocení jsme posuzovali z pohledu celkového vztahu k sobě. Tuto úroveň globálního sebehodnocení jsme zjišťovali pomocí Rosenbergovy škály sebehodnocení (RŠS), která byla vytvořena Morrisem Rosenbergem v roce 1965. Škála má dobrou reliabilitu a v oblasti posuzování celkového sebehodnocení je považována za nejrozšířenější (Blatný, Osecká, 1994). Přestože škála byla koncipována jako jednodimenzionální a také je takto stále i používána, můžeme na základě faktorové analýzy shledat, že je tvořena dvěma faktory, které souvisí s pozitivně nebo negativně formulovanými položkami. Stolin (1987 in Blatný, Osecká, 1994) tyto dvě složky sebehodnocení interpretuje jako sebeúctu a sebesnižování.

Rosenbergovu škálu sebehodnocení tvoří 10 položek. Administrace dotazníku je jednoduchá, vyplnění probíhá pomocí metody „tužka/papír“, doba trvání je přibližně 5 minut. Žáci míru svého souhlasu zaznamenávali na čtyřbodové škále Likertova typu, kde volili mezi odpověďmi: rozhodně souhlasím, souhlasím, nesouhlasím, rozhodně nesouhlasím. Pět položek z celého dotazníku je formulovaných pozitivně a pět negativně. Přiřazení bodů u pozitivně formulovaných položek, kterými jsou tvrzení 1, 3, 4, 6, 8, je následující: rozhodně souhlasím = 4, souhlasím = 3, nesouhlasím = 2; rozhodně nesouhlasím = 1. Negativně formulované položky 2, 5, 7, 9, 10 skórujeme reverzně: rozhodně souhlasím = 1, souhlasím = 2, nesouhlasím = 3, rozhodně nesouhlasím = 4. Celkové skóre může nabývat hodnot od 10 do 40 (Rosenberg, 1989).

Nástroj Rosenbergova škála sebehodnocení je známý pro svoji vysokou spolehlivost. Vaculík (2000) ve svém výzkumu adolescentů uvádí reliabilitu této položky na hladině .81 (Cronbach alfa).

8.2 Faktor impulzivita v metodě Škála osobnostních rysů u adolescentů

Impulzivitu hodnotíme pomocí nástroje Škála osobnostních rysů u adolescentů (dále jen ŠORA). Tato uvedená metoda je zaměřená na rysy osobnosti, které mohou souviset s rizikovým chováním. Mezi posuzované oblasti patří úzkostnost, impulzivita, nadšenost a rozvážnost. Metoda je určena pro žáky ve věku 11–18 let.

V rámci této práce jsme se zaměřili pouze na faktor „impulzivita“, který je syčen 24 položkami a ve zkrácené verzi 14 položkami. Dolejš (v tisku) uvádí, že položky sytí faktor na hladině .83, u zkrácené verze na hladině .59.

Faktor impulzivita lze charakterizovat nerozvážným chováním; podstatným množstvím energie; citovou proměnlivostí; nedostatkem ovládnutí v chování; zlostí; agresivním, spontánním, nedůvěřivým chováním; zaměřením na prožitek aj. Administrace probíhá pomocí metody „tužka/papír“ a doba vyplnění položek zaměřených na impulzivitu odpovídá přibližně 5–10 minutám. Míru souhlasu s jednotlivými tvrzeními žáci vyjadřovali na Likertově škále stejně jako u metody RŠS. Zaznamenané odpovědi byly bodovány následně: rozhodně souhlasím = 4; souhlasím = 3; nesouhlasím = 2; rozhodně nesouhlasím = 1. Teoreticky maximální počet, který mohou respondenti ve faktoru impulzivita získat, se rovná 96 bodům (ve zkrácené verzi 56 bodům) (Dolejš, v tisku).

8.3 Výskyt rizikového chování u adolescentů

Nástroj Výskyt rizikového chování u adolescentů (dále jen VRCHA) byl vytvořen Dolejšem a Skopalem v roce 2013 za účelem nalézání souvislostí mezi rizikovým chováním a osobnostními rysy u adolescentů.

VRCHA zjišťuje prevalenci nejvíce častých forem rizikových aktivit, které se u adolescentů vyskytují. Tento screeningový dotazník je složený z 18 položek, z nichž lze vydělit 3 faktory, které autoři označují abúzus, delikvence a šikana. První identifikovaný faktor „abúzus“ tvoří 7 otázek, které zkoumají užívání/zneužívání různých návykových látek, jako je alkohol, tabák nebo marihuana. Zároveň k tomuto faktoru řadíme i otázku zaměřenou na pohlavní styk, protože zde byla faktorovou analýzou zjištěna signifikantní souvislost s ostatními položkami. Druhý faktor nese název delikvence. Stejně jako v předešlém případě je sycen 7 položkami, které se zaměřovaly na oblast krádeží, falšování nebo poškozování majetku. Třetí faktor byl pojmenován „šikana“. Tato oblast je zkoumána na základě 4 položek, zaměřených na kyberšikanu, slovní a fyzické ubližování. Šikana je zde posuzována z pohledu oběti.

Jedná se o metodu „tužka-papír“. Doba vyplnění trvá přibližně 10 minut. Odpověď na položky související s rizikovými aktivitami vybírali respondenti z možností Ano/Ne. Za odpověď „Ano“ byl přičten 1 bod, za odpověď „Ne“ 0 bodů. Celkově bylo možné získat 0–18 bodů. Cronbachova alfa metody odpovídá hodnotě .81 (Dolejš, v tisku).

U popsaných nástrojů budeme zkoumat, zda mezi nimi existují signifikantní vztahy. V rámci hledání souvislostí se blíže zaměříme také na jednotlivé faktory, které lze shledat u metody RŠS a VRCHA.

9 Technický plán výzkumu

Výzkumný projekt, jehož součástí byla naše práce, musel splňovat určitá kritéria. Technický plán celého projektu tedy zahrnuje postupy, které jsou obdobné i pro tuto práci. Z toho důvodu se zaměřujeme na popis dílčích kroků, kterými jsme v rámci realizace celého projektu prošli.

První fáze celého výzkumu se týkala rešerše odborné literatury. Následovalo zhodnocení českých a zahraničních psychodiagnostických metod, které měří různé osobnostní charakteristiky. Na základě toho byla vytvořena dotazníková baterie a v rámci její tvorby byly některé položky ze zahraničních nástrojů překládány do českého jazyka. Před zahájením hlavního výzkumného testování proběhla pilotní studie na vybrané škole, kde byla vytvořená baterie ověřována. Pilotní výzkum poskytl cenné údaje týkající se například časového rozložení nebo položek, které nebyly pro žáky srozumitelné. Na základě těchto informací jsme z baterie odstranili nalezené nedostatky a vytvořili jsme její finální verzi.

Dalším krokem bylo vybrání škol, které byly do výzkumu zařazeny. Následovalo oslovení a zaslání informací týkajících se výzkumu. Způsob jakým jsme postupovali je podrobněji popsán v kapitole 7. Administraci dotazníků u všech žáků předcházela písemný souhlas zákonných zástupců. Doba vyplňování celé baterie trvala přibližně jednu vyučovací hodinu. Na začátku každé administrace byl vysvětlen postup zaznamenávání a postup oprav odpovědí. Respondenti byli poučeni o anonymitě. Se získanými daty bylo vždy nakládáno v souladu s příslušnými zákonnými normami a etickými pravidly.

Třetí fáze celého projektu souvisela s převodem dat do elektronické podoby a s jejich zpracováním. Tomuto kroku předcházelo vytvoření tabulkové sestavy v programu MS Office Excel, v němž jsme data vyčistili a vypočítali hrubé skóry. Analýzu dat jsme prováděli v statistickém programu STATISTICA 12. V první řadě jsme zjišťovali rozložení četností hrubých skóru u stanovených proměnných. Faktor impulzivita, škála metody Výskyt rizikového chování u adolescentů i Rosenbergova škála sebehodnocení vykazovaly normální rozložení dat. Na základě těchto zjištění jsme zvolili použití parametrických statistických testů a při analýze závislosti proměnných jsme používali Pearsonův korelační koeficient r^6 . Míru spolehlivosti jednotlivých metod i samotných faktorů jsme zjišťovali pomocí koeficientu Cronbachova alfa.

10 Popis a interpretace výsledků

V kapitole Popis a interpretace výsledků uvádíme hlavní zjištění, které jsme z výzkumného šetření u čtrnáctiletých jedinců získali. První část této kapitoly seznamuje s prevalencí určitých forem rizikového chování čtrnáctiletých žáků v České republice. Následně se zabýváme analýzami použitých metod, u nichž vždy zkoumáme rozdíl z hlediska genderu a typu školy. V poslední části kapitoly se dostáváme k stěžejním výsledkům této práce, které získáváme prozkoumáním souvislosti mezi impulzivitou, sebehodnocením a rizikovým chováním.

10.1 Prevalence rizikových aktivit

Zkoumání rizikového chování u čtrnáctiletých žáků provádíme v rámci třech faktorů, kterými je abúzus, delikvence a šikana z pohledu oběti. Vycházíme z hodnot, které jsme shledali u jednotlivých položek škály VRCHA. Konkrétní procentuální rozložení jednotlivých rizikových aktivit lze shledat v tabulce 2. V této kapitole se naše pozornost nejdříve zaměřuje na popis třech nejčastějších projevů rizikového chování, dále pak uvádíme prevalenci v rámci daných faktorů.

Z našich výsledků vyplývá, že největší zkušenost, a to ve 42 % z celkového počtu zkoumaného vzorku, mají žáci s pitím jakéhokoliv alkoholického nápoje za období posledních 30 dnů. V pořadí druhou položkou, na kterou respondenti nejčastěji kladně odpovídali, bylo zfalšování podpisu rodičů (38 %). Další významný údaj přináší třetí nejvíce rozšířená riziková aktivita, tou podle našich výsledků je 30% výskyt sebepoškozování.

Ve faktoru abúzus shledáváme, že čtrnáctiletí školáci v 18 % případů souhlasí s položkou, která se ptá na kouření nebo užití marihuany nebo hašiše v posledních 30 dnech a 17 % respondentů uvádí, že kouřilo v posledních 30 dnech tabák. Zároveň je ale také z tabulky 2 patrné, že 5 % dotazovaných kouří více než 5 cigaret za den. Ve zkoumání oblasti delikvence je možné vidět, že krádeže se někdy dopustilo 29 % respondentů. Za svůj život někdy peníze ukradlo 16 % dotazovaných a 15 % jedinců kradlo někdy v obchodě. V rámci faktoru šikana je možné vidět, že se z celkového počtu dotazovaných stalo 20 % žáků obětí hrubých a vulgárních urážek spolužáků a 10 % dotazovaných se stalo obětí ubližování ze strany spolužáků.

Přestože se žáci dopouští přestupků nebo jsou sami obětí rizikového chování, tak podle našich výsledků 91 % respondentů nebylo vystaveno policejnímu řešení problému souvisejícího s jejich činnostmi.

Tab. 2: Prevalence rizikových aktivit u čtrnáctiletých žáků

Faktor	Položky metody VRCHA	Ne	Ano
Abúzus	Pití alkoholického nápoje (posledních 30 dnů)	58 %	42 %
	Kouření cigaret, užití marihuany, hašiše (život)	83 %	17 %
	Kouření cigaret (posledních 30 dnů)	82 %	18 %
	Pohlavní styk (život)	93 %	7 %
	Kouření více než 5 cigaret (den)	95 %	5 %
	Opilost spojená s problémy s chůzí, mluvením, zvracením, amnézií (posledních 30 dnů)	94 %	6 %
	Zneužití léků (život)	87 %	13 %
Delikvence	Zfalšoval/a jsi někdy podpis rodičů? (život)	62 %	38 %
	Krádež peněz rodiče/jiné osoby (život)	84 %	16 %
	Záškoláctví (život)	88 %	12 %
	Krádež nějaké věci (život)	71 %	29 %
	Poškození cizího majetku ze zábavy (život)	82 %	18 %
	Problémy s policií, kvůli nějaké činnosti (život)	91 %	9 %
	Krádež v obchodě (život)	85 %	15 %
Šikana	Záměrné fyzické ubližování (život)	70 %	30 %
	Oběť hrubých a vulgárních urážek od spolužáků (posledních 30 dnů)	80 %	20 %
	Ubližování nebo zesměšňování na internetu (posledních 30 dnů)	92 %	8 %
	Ublížení ze strany spolužáků (posledních 30 dnů)	89 %	11 %

10.2 Analýzy použitých nástrojů

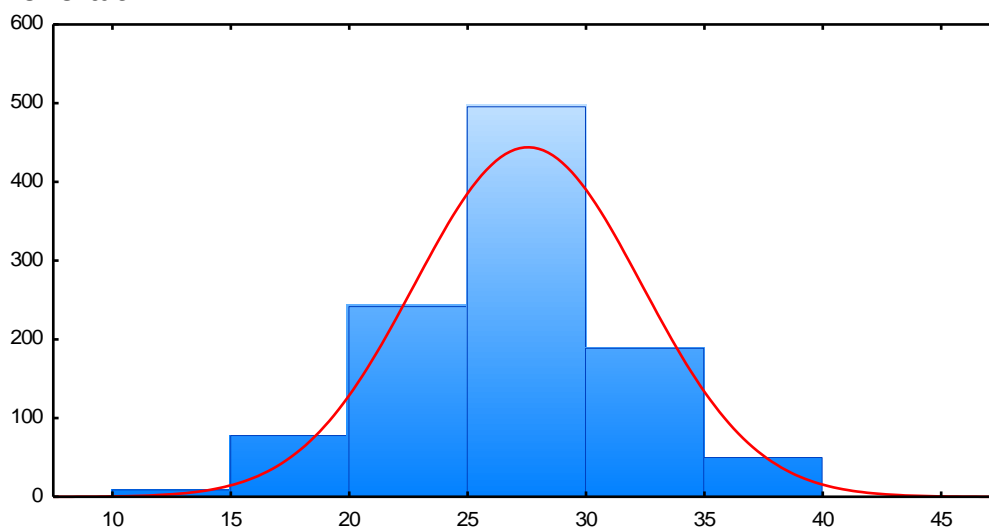
V následující kapitole se budeme zabývat podrobnou analýzou každého z nástrojů, se kterým jsme pracovali. Řazení výsledků analýz metod odpovídá struktuře popisu jednotlivých proměnných v teoretické části. Pro lepší orientaci zjištěné informace podložíme tabulkami a grafy. Spolehlivost a konzistenci jednotlivých nástrojů jsme zjišťovali pomocí statistické metody Cronbachova alfa.

Analýza nástroje Rosenbergova škála sebehodnocení

Rosenbergova škála sebehodnocení se prokázala vysokou reliabilitou. Výsledky dokládají vnitřní konzistentnost celé metody, a to na hladině .90. Při bližším zaměření na jednotlivé faktory metody RŠS nalézáme Cronbach alfa u položek sytících faktor sebeúcta .78. a faktor sebesnižování .77.

Byl nalezen vysoký korelační vztah mezi celkovým skórem RŠS a faktorem sebesnižování ($r = .91$) a faktorem sebeúcta ($r = .87$) (viz tabulka 8). Na grafu 2 vidíme normální rozdělení četnosti bodů metody RŠS. Na Rosenbergově škále sebehodnocení bylo možné dosáhnout 10 až 40 hrubých bodů. V průměru žáci získali 27,46 bodu ($SD \pm 4,78$). Nejvyšší četnost jedinců se nachází v rozmezí mezi 25 až 30 bodovými kohortami. V tomto intervalovém pásmu se vyskytuje 47 % dotazovaných.

Graf 2: Sebehodnocení - četnost žáků v jednotlivých bodových kohortách

Při zkoumání rozdílu celkového skóru jednotlivých faktorů RŠS jsme neshledali žádnou statisticky významnou rozdílnost mezi žáky na základních školách a víceletých gymnáziích. Zamítáme tedy hypotézu H 1. K významným zjištěním jsme došli při porovnávání průměrných skóre u jednotlivých faktorů i u celkové hodnoty metody RŠS mezi dívkami a chlapci. Zjistili jsme, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$, se dívky ve srovnání s chlapci v celkovém skóru RŠS i faktoru sebeúcta podstatně níže hodnotí. Dále pak ve faktoru sebesnižování jejich skóre dosahují prokazatelně vyšších hodnot než u chlapců. **Přijímáme hypotézu H 4.** Výsledky těchto srovnání je možné shledat v tabulce 3.

Tab. 3: Rozdílnost mezi pohlavím v dosažených bodových hodnotách v metodě RŠS

Metoda RŠS	N		M	SD	Sig. (2-tailed)	
	Celkem	Dle pohlaví				
Sebeúcta	1065	Dívky	555	14,36	2,55	,000
		Chlapci	512	15,08	2,20	
Sebesnižování*	1064	Dívky	555	12,20	2,88	,000
		Chlapci	511	13,35	2,87	
Cel. skór RŠS	1062	Dívky	554	26,56	4,84	,000
		Chlapci	510	28,43	4,52	

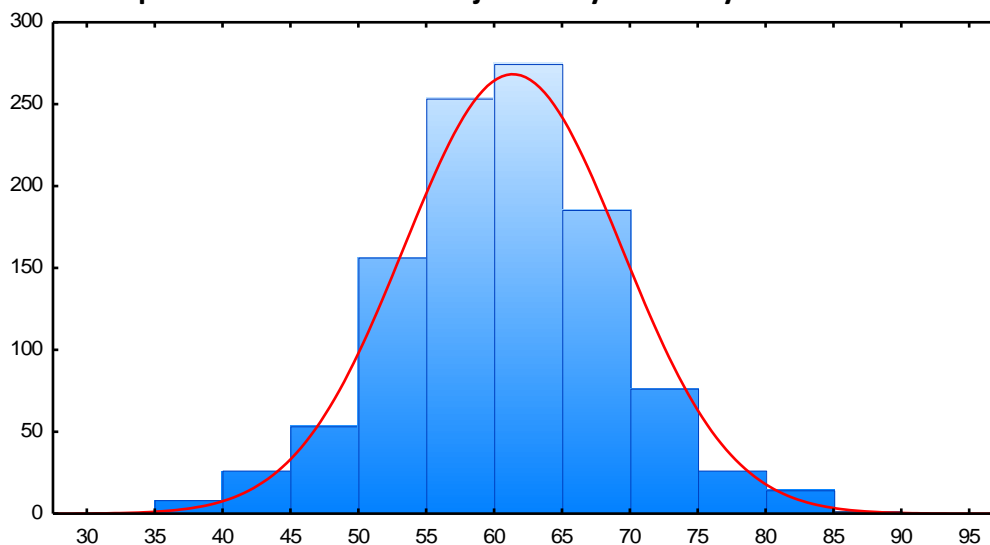
* Poznámka: čím nižší je hodnota, tím se jedinec více sebesnižuje

Analýza faktoru impulzivita z dotazníku Škála osobnostních rysů u adolescentů

Faktor impulzivita, který je součástí metody ŠORA, vykazoval normální rozdělení četností jedinců v dosažených bodových kohortách. Pro ilustraci je toto rozložení možné vidět na grafu 3. Respondenti průměrně dosahovali 61,21 hrubých skóre (SD = $\pm 7,97$). Žáci mohli v této škále získat minimálně 24 a maxiálně 96 bodů. Nejvyšší počet respondentů (81 %) se vyskytuje mezi 50 a 70 bodovými kohortami. Vypočítaná Cronbachova alfa pro faktor impulzivita odpovídá hodnotě .66.

Nebyla zjištěna signifikantní rozdílnost na hladině významnosti $\alpha = .001$ v dosažených skórech ve faktoru impulzivita mezi pohlavím, ani mezi typy škol. Zamítáme tedy hypotézu H 2, H 5.

Graf 3: Impulzivita - četnost žáků v jednotlivých bodových kohortách

Analýza metody Výskyt rizikového chování u adolescentů

Výskyt rizikového chování u adolescentů je třetí metodou, která byla v naší výzkumné studii použita. Pro celkový nástroj VRCHA nacházíme Cronbach alfa na úrovni .75. Pokud se podíváme na jednotlivé faktory, tak koeficient Cronbachova alfa u položek sytících faktor abúzus dosahuje hladiny .71, u položek sytících faktor delikvence odpovídá hodnotě .53 a u šikany sytí položky škálu na hladině .53.

Bodové kohorty u metody VRCHA nabývají normálního rozdělení. Dotazovaní mohli získat od 0 do 18 bodů. Průměr, kterého adolescenti dosahovali, odpovídal hodnotě 3,14 hrubého bodu ($SD \pm 2,87$). Nejvyšší četnost žáků byla zastoupena v bodové kohortě od 0 do 5 bodů.

Při detailnějším zkoumání této metody jsme našli mezi dívkami a chlapci u faktoru abúzus a delikvence rozdílnost, která byla posuzována na hladině významnosti $\alpha = 0,05$. Podrobné výsledky prezentujeme v tabulce 4. Na základě našich dat přijímáme pouze hypotézu:

H 6a: Chlapci dosahují statisticky významně vyššího průměrného skóru ve faktoru delikvence v metodě VRCHA než dívky.

Přestože byl mezi pohlavími nalezen také signifikantní rozdíl ve faktoru abúzus, zamítáme následně uvedenou hypotézu, jelikož jsme předpokládali, že vyššího skóru budou dosahovat chlapci.

H 6b: Chlapci dosahují statisticky významně vyššího průměrného skóru ve faktoru abúzus v metodě VRCHA než dívky.

Ve faktorech šikana a celkovém skóru VRCHA se statisticky významná rozdílnost mezi chlapci a dívkami neprojevila.

Tab. 4 Srovnání rizikového chování u čtrnáctiletých na základě pohlaví

Metoda VRCHA	N		M	SD	Sig. (2-tailed)	
	Celkem	Dle pohlaví				
Abúzus	1079	Dívky	559	1,24	1,54	,000
		Chlapci	522	0,90	1,31	
Delikvence	1079	Dívky	559	1,25	1,35	,003
		Chlapci	522	1,52	1,58	
Šikana	1079	Dívky	559	0,74	0,97	,139
		Chlapci	522	0,65	0,93	
Celkový skór VRCHA	1079	Dívky	559	3,22	2,90	,388
		Chlapci	522	3,07	2,85	

Tabulka 5 poskytuje přehled zjištění, která získáváme při srovnání hrubých bodů u základních škol a víceletých gymnázií. Ve všech faktorech i v celkovém skóru VRCHA nalézáme na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ u žáků ze základních škol signifikantně vyšší skóry než u žáků z víceletých gymnázií. Na základě těchto výsledků **přijímáme hypotézu H 3.**

Tab. 5. Srovnání rizikového chování u čtrnáctiletých na základě typu školy

Metoda VRCHA	N		M	SD	Sig. (2-tailed)	
	Celkem	Dle typu školy				
Abúzus	1079	ZŠ	614,00	1,21	1,59	,000
		G	467,00	0,89	1,21	
Delikvence	1079	ZŠ	614,00	1,50	1,54	,001
		G	467,00	1,21	1,36	
Šikana	1079	ZŠ	614,00	0,75	0,99	,028
		G	467,00	0,62	0,89	
Celkový skór VRCHA	1079	ZŠ	614,00	3,46	3,09	,000
		G	467,00	2,72	2,50	

10.3 Vztah mezi sebehodnocením, impulzivitou a rizikovým chováním

V této podkapitole se budeme věnovat popisu výsledků našeho hlavního záměru, kterým bylo posouzení souvislosti mezi sebehodnocením, impulzivitou a stanovenými formami rizikového chování. Všechny tyto vztahy jsme zkoumali pomocí Pearsonova korelačního koeficientu r .

Nejprve v rámci každého vztahu mezi zkoumanými proměnnými popisujeme zjištěné výsledky, dále se pak vyjadřujeme k předem stanoveným hypotézám a v závěru vždy uvádíme tabulku s výslednými hodnotami zjištěných korelací.

Vztah sebehodnocení a rizikového chování

Prvním stěžejním úkolem této práce je prozkoumání vztahu mezi sebehodnocením a danými formami rizikového chování. Vzájemné vztahy vyjádřené pomocí Pearsonova korelačního koeficientu je možné shledat v tabulce 6. Statistickou úroveň významnosti pro korelace jednotlivých proměnných jsme zvolily na hladině $\alpha = 0,01$.

U celkových skóre VRCHA a RŠS byla nalezena záporná korelační asociace $r = -.20$. Statisticky významná souvislost se prokázala také mezi celkovým skórem VRCHA a jednotlivými faktory metody RŠS – sebeúcta ($r = -.17$), sebesnižování ($r = .18$). Z výsledků vyplývá, že žáci, kteří vykazují rizikové chování, nemají o sobě vysoké hodnocení ani k sobě nechovají vysokou sebeúctu a zároveň je u nich možné předpokládat projevy sebesnižování. Na základě zmíněných výsledků **přijímáme hypotézu H 7**.

V tabulce 6 vidíme, že nejsilnější negativní korelační vztah při zkoumání metody VRCHA a RŠS byl nalezen mezi faktorem šikana a celkovým skórem RŠS $r = -.31$. S šikanou negativně koreloval faktor sebeúcta $r = -.27$ a pozitivně s ní koreloval faktor sebesnižování $r = .28$. Pozorujeme tedy, že jedinci, kteří jsou obětí šikany, mají sklon se sebesnižovat a jejich celkové sebehodnocení a sebeúcta nebude dosahovat vysokých skóre. Z výsledků vyplývá, že přijímáme hypotézu:

Existuje statisticky významná souvislost mezi průměrným skórem faktoru šikana v metodě VRCHA a celkovým skórem, průměrným skórem faktorů (sebeúcta, sebesnižování) metody RŠS.

Negativní korelaci sledujeme mezi abúzem a sebeúctou ($r = -.11$) a mezi abúzem a celkovým skórem RŠS ($r = -.12$). Kladný asociační vztah byl nalezen mezi abúzem a sebesnižováním ($r = .11$). Výsledky naznačují, že ten kdo vykazuje nízké sebehodnocení, nízkou sebeúctu a/nebo má tendence se sebesnižovat bude mít vyšší pravděpodobnost abúzu. Na základě těchto zjištění přijímáme hypotézu:

Existuje statisticky signifikantní souvislost mezi průměrným skórem faktoru abúzus v metodě VRCHA a celkovým skórem, průměrným skórem faktorů metody RŠS.

Mezi delikvencí a celkovými skóry nebo faktory metody RŠS nebyla na úrovni $\alpha = 0,01$ nalezena žádná signifikantní souvislost. Na hladině statistické významnosti $\alpha = 0,05$ byl ale nalezen slabý korelační vztah mezi delikvencí a sebesnižováním $r = .06$ a mezi delikvencí a celkovým skórem RŠS ($r = -.07$). Získané výsledky můžeme interpretovat tak, že jedincovo sebehodnocení nebude mít významný vliv na delikvenci. Z vyplývajících výsledků docházíme k přijetí hypotéz:

Existuje statisticky významná souvislost mezi průměrným skórem faktoru delikvence a celkovým skórem RŠS.

Existuje statisticky významná souvislost mezi průměrným skórem faktoru delikvence a průměrným skórem faktoru sebesnižování.

Nepřijímáme hypotézu: Existuje statisticky významná souvislost mezi průměrným skórem faktoru delikvence a průměrným skórem faktoru sebeúcta.

Tab. 6: Korelace mezi škálou RŠS a škálou VRCHA

	Sebeúcta RŠS	Sebesnižování RŠS	Celkový skór RŠS
Abúzus VRCHA	- 0,11**	0,11**	- 0,12**
Delikvence VRCHA	- 0,05	0,06*	- 0,07*
Šikana VRCHA	- 0,27**	0,28**	- 0,31**
Celkový skór VRCHA	- 0,17**	0,18**	- 0,20**

Poznámka: „*“ - signifikantní na 0,05; „**“ – signifikantní na 0,01

Vztah impulzivita a rizikového chování

Další významnou oblastí, které se věnujeme, je vztah mezi faktorem impulzivita v metodě ŠORA a celkovým skórem nebo jednotlivými faktory metody VRCHA. Vzájemné korelace jsou prováděny na hladině významnosti $\alpha = 0,001$. Všechny zmíněné vztahy jsme posuzovali pomocí Pearsonovy korelace, výsledné koeficienty je možné vidět v tabulce 7.

Velice významným zjištěním je nalezená vysoká souvislost mezi impulzivitou a rizikovým chováním. Vztah celkového skóru faktoru impulzivita a celkového skóru metody VRCHA odpovídá středně silné korelaci $r = .46$. Znamená to, že jedinci, kteří budou vykazovat vyšší míru impulzivita, budou také spíše podléhat rizikovému chování.

Nejtěsnější vztah mezi impulzivitou a jednotlivými faktory rizikového chování byl nalezen u delikvence $r = .38$. Z výsledků studie tedy vyplývá, že impulzivita je významnou osobnostní charakteristikou jedinců páchajících delikty. Středně silnou korelaci sledujeme u impulzivita a abúzu $r = .37$. Znamená to, že jedinci zneužívající výše vymezené látky budou vykazovat vyšší míru impulzivita. Třetí statisticky významný vztah se prokázal i mezi impulzivitou a šikanou $r = .25$, což dokládá, že žák vykazující vysokou impulzivitu nemusí být vždy iniciátorem rizikové aktivity, ale může se stát také obětí rizikového chování. Na základě těchto výsledků **přijímáme hypotézu H 8**.

Tab. 7: Korelace mezi faktorem impulzivita metody ŠORA a metodou VRCHA

	Impulzivita ŠORA	Abúzus VRCHA	Delikvence VRCHA	Šikana VRCHA
Impulzivita ŠORA	-			
Abúzus VRCHA	0,37***	-		
Delikvence VRCHA	0,38***	0,40***	-	
Šikana VRCHA	0,25***	0,30***	0,20***	-
Celkový skór VRCHA	0,46***	0,81***	0,78***	0,58***

Poznámka: „***“ – signifikantní na 0,001.

Vztah impulzivity a sebehodnocení

Pozornost jsme také věnovali vzájemné souvislosti osobních charakteristik – impulzivity a sebehodnocení. Všechny souvislosti byly zkoumány na hladině významnosti $\alpha = 0,001$ pomocí Pearsonova korelačního koeficientu. Výsledky, které jsme získali, je možné nalézt v tabulce 8.

Nejtěsnější vztah byl nalezen mezi impulzivitou a sebesnižováním. Tento vztah se rovná koeficientu $r = .31$. Z výpočtů dále vyplývá negativní asociace mezi impulzivitou a celkovým skórem sebehodnocení $r = - .29$. Statisticky významná souvislost se také prokázala mezi impulzivitou a sebeúctou $r = - .20$. Můžeme tedy říci, že impulzivní jedinci nemají vysokou sebeúctu a sebehodnocení. Zároveň je ale patrné, že impulzivní žáci se ztotožňují s negativními tvrzeními o sobě, sebesnižují se. Z výsledků vyplývá, že osobnostní rys impulzivita souvisí s celkovým hodnocením sebe sama. Na základě těchto zjištění **přijímáme hypotézu H 9**.

Tab. 8: Korelace mezi faktorem impulzivita metody ŠORA s metodou RŠS

	Impulzivita ŠORA	Celkový skór RŠS	Sebesnižování RŠS
Impulzivita ŠORA	-		
Celkový skór RŠS	-0,29***	-	
Sebesnižování RŠS	0,31***	0,91***	-
Sebeúcta RŠS	-0,20***	0,87***	0,60***

Kapitola Popis a interpretace poskytuje přehled dosažených výsledků. Pro lepší orientaci byly použity tabulky a grafy. K významným zjištěním, které jsme v této kapitole uvedli, se podrobněji vyjádříme v diskuzi.

11 Diskuze

V rámci diskuze zhodnotíme zásadní zjištění a zároveň upřesníme kroky, které nás vedly k zvolení daného výzkumného vzorku a zkoumaných proměnných. Dále také zmíníme obtíže, se kterými jsme se potýkali.

Při tvorbě teoretického podkladu této práce jsme se setkali s pojmovou rozdílností. První oblastí rozporů bylo sebehodnocení. Někteří autoři pokládají pojmy jako je sebezpojetí, sebehodnocení a sebeúcta za terminologicky ekvivalentní. V naší práci jsme tato označení používali v hierarchickém vztahu, a to tak, jak jdou v pořadí za sebou, přičemž sebezpojetí je pojmem nejvíce nadřazeným. Dále jsme shledali nesoulad v různých pohledech na rizikové chování. Výchozím bodem se stala koncepce Dolejše (2010), z jejíhož základu vycházíme při posuzování rizikovosti u žáků.

V rámci adolescence jsme pohled našeho zkoumání zaměřili na čtrnáctileté jedince. Hlavní důvod orientace právě na tuto věkovou kategorii byla skutečnost, že dívky i chlapci se v tomto období vyskytují na podobné vývojové úrovni, a snižuje se zde mezi pohlavími rozdíl, který je například patrný ve věku nástupu dospívání. Jak bylo v teoretické části uvedeno, raná adolescence u dívek začíná mezi 11–13 lety, v porovnání u chlapců počátek shledáváme přibližně o 1–2 roky později, proto hlavním důvodem zaměření se na zkoumání 14leté populace byl ohled na homogenitu dosažené vývojové úrovně.

Sebehodnocení zkoumáme na základě Rosenbergovy škály sebehodnocení. Jak jsme v teoretické části postulovali, tento nástroj se prokazuje jako velice reliabilní. K tomuto výsledku docházíme i na základě našeho šetření, jelikož koeficient Cronbachova alfa pro celou metodu RŠS v našem výzkumu dosahuje hladiny .90, což značí velice vysokou míru vnitřní konzistence. Zjištěná hodnota spolehlivosti koresponduje s výsledky předchozích studií, realizovaných na vzorku adolescentů, například Vaculík (2000) uvádí reliabilitu metody .81 (Cronbach alfa).

Naše hlavní výsledky sdělují, že nízké sebehodnocení má statisticky významný vztah k rizikovému chování. U 14letých také souvislost mezi sebehodnocením a jedním typem rizikové aktivity (kouřením), dokládá studie Glendinninga (2002), která uvádí, že nízké sebehodnocení je spojeno se zvyšující se pravděpodobností kouření. Adolescence je obdobím, které se vyznačuje právě nízkou úrovní sebehodnocení (Langmeier, Krejčířová,

2006). Je tedy možné, že tento nedostatek se dospívající snaží vyrovnat právě rizikovými aktivitami.

Zde bychom chtěli zdůraznit, že naše zjištění, která dokazují, že dívky mají nižší sebehodnocení, než chlapci, odpovídá výsledkům předešlých studií (Robins, Trzesniewski, 2005, Blatný, Osecká, 1997). Nižší sebehodnocení dívek může být interpretováno jako odraz horšího vyrovnávání se se změnami přicházejícími v období dospívání. Příkladem takových změn by mohly být podle Vágnerové (2012) tělesné a hormonální změny. V rámci pohlaví jsme našli také signifikantní rozdílnost v analýze metody VRCHA. Ukázalo se, že dívky vykazují vyšší sklon k abúzu než chlapci. Naopak u chlapců jsme oproti dívkám shledali častější delikventní projevy.

Velice významná se jeví souvislost mezi sebehodnocením a šikanou. Docházíme k poznatku, že jedinci, kteří jsou šikanováni, vykazují významně nízké sebehodnocení. Odkrývání šikany nemusí být vždy jednoznačné, jelikož v průběhu vyšetřování může dojít k záměně role oběti a agresora (Martínek, 2009). Úroveň sebehodnocení by se tedy mohla stát jedním z indikátorů oběti šikany.

Nacházíme také existující vztah mezi sebehodnocením a delikvencí. V tomto případě bychom chtěli upozornit na to, že ačkoli se na statistické úrovni spojitost mezi nízkým sebehodnocením a delikvencí prokázala, jedná se o slabou korelaci.

V rámci zpracovávání údajů vztahujících se k impulzivitě, bylo pro nás obtížné najít relevantní informace, které se tohoto rysu týkají. V současné době je možné nalézt detailní rozpracování poruch, s nimiž impulzivita souvisí, ale problematika impulzivity jako samostatného rysu nemá v literatuře hojně zastoupení. Přesto se podle našich výsledků jedná o důležitou proměnnou, která může být považována za jeden ze stěžejních prediktorů rizikového chování. Jako hlavní zjištění této práce shledáváme středně silnou korelaci mezi impulzivitou a celkovým skórem Výskytu rizikového chování u adolescentů (VRCHA). Na hladině významnosti $\alpha = 0,001$ se konkrétně jedná o korelaci $r = .46$. Také Woicik a výzkumný tým (2009) uvádějí statisticky významnou korelaci mezi škálou impulzivita v metodě SURPS a abúzem⁷. Skutečnost, že se impulzivita jeví jako velice dobrý ukazatel známek rizikového chování u dospívajících, dokládají také výsledky studie Skopala z roku 2012. Autor shledává například rozdíl ve škále impulzivita mezi těmi, kteří v životě užili a neužili návykové látky jako je tabák, alkohol a marihuana.

Také při srovnání impulzivity a celkového skóru sebehodnocení nacházíme na statisticky významné hladině $\alpha = 0,001$ poměrně značnou negativní korelaci $r = -.29$. Na základě tohoto vztahu je možné vyvodit, že pokud jedinci vykazují charakteristiky impulzivity, kterými může být například nerozvážené a nedostatečně inhibované chování, citová nestálost nebo vznětlivost aj., mohou tyto jednotlivé projevy způsobit snížení vlastní hodnoty. Nelze ale vyloučit reciproční vztah daných proměnných.

Zajímavé je, že přestože z našich výsledků nevyplývá signifikantní rozdíl u zkoumaných osobnostních charakteristik (impulzivita, sebehodnocení) mezi skupinou žáků ze základních škol a skupinou žáků z víceletých gymnázií, tak zjišťujeme, že všechny zkoumané formy rizikového chování jsou prokazatelně více rozšířeny mezi žáky základních škol. Důvodem vyššího projevu rizikových aktivit u jedinců ze základních škol by mohly být určité osobnostní proměnné, které jsme nezkoumali (např. inteligence), ale kterými by se skupina žáků z víceletých gymnázií oproti skupině žáků ze základních škol mohla lišit. Hypotetických příčin tohoto prokázaného rozdílu je ale více, například by zde mohl hrát roli odlišný přístup rodičů k dětem, který se může primárně projevit například v podpoře a zájmu o vzdělání dětí. Jiným možným vlivem na projevy rizikových aktivit by mohly být také rozdílné požadavky a přístupy daných typů vzdělávacích institucí.

Kromě posuzování souvislostí mezi stanovenými proměnnými je v kapitole Popis a interpretace výsledků uvedena část, která informuje o prevalenci rizikových aktivit. Jelikož je zaměření naší práce v ohledu na věk velice specifické, poskytuje významné informace v oblasti rizikového chování u jedné věkové kategorie – čtrnáctiletých. Přesto jsme ale našli screeningovou studii, týkající se rizikového chování, která čtrnáctileté jedince také zohledňuje. Jedná se o výzkumné šetření realizované Lepíkem a kolektivem v roce 2010. Nyní některé formy rizikového chování, jež jsou zkoumány jak v naší, tak i zmiňované studii, porovnáme.

Poměrně velký rozdíl se objevuje v hodnotách dotazujících se na kouření. Zmíněný autorský tým shledává, že nikdy v životě nekouřilo 31 % čtrnáctiletých. V našem případě se jedná o číslo daleko vyšší (83 %). V citovaném výzkumu ale nalézáme, že oblast mapující kouření nabízela respondentům poměrně širší škálu odpovědí (nikdy, max 2 krát, max 5 krát, max 9 krát atd.), kdežto v našem případě mohli jedinci odpovídat na otázku, zda v životě kouřili, pouze v rozmezí ano – ne. Je tedy možné, že se v našem výzkumu vyskytli tací, kteří přestože kouřit zkoušeli, nepovažovali to za tak závažné a přiklonili se

spíše k odpovědi popírající kouření. Dále zjišťujeme, že ve srovnání s průměrem adolescentů mezi 11–15 lety v roce 2010, se v našem případě vyskytuje u čtrnáctiletých jedinců poměrně méně krádeží peněz rodičům (přibližně o 10 % méně). Také ve srovnání s tímto průměrem, čtrnáctiletí, které my zkoumáme, vykazují asi o 7 % nižší četnost v řešení problémových situací s policií.

Pokud porovnáme naše výsledky také se screeningovým šetřením ESPAD, nacházíme obrovský nárůst v zkušenostech s rizikovými aktivitami mezi našimi 14letými žáky a 16letými žáky, kteří jsou cílovou skupinou tohoto Evropského výzkumu. Největší rozdíl shledáváme ve srovnání položky pití alkoholu v posledních 30 dnech. Jak jsme výše uvedli, v našem případě nalézáme, že 42 % 14letých jedinců užilo alkohol v posledních 30 dnech, v 16 letech se už jedná o drtivou většinu (98 %), která se s tímto kritériem shoduje (Csémy, Chomynová, 2012).

Na závěr diskuze se zaměřujeme na obtíže, které se vyskytovaly v technické stránce našeho výzkumu. Hlavním úskalím technického provedení výzkumu bylo naplnění předem stanoveného počtu respondentů. V několika případech jsme se potýkali s nezájmem škol. Vyhovění škol našim požadavkům a jejich souhlas s účastí v naší výzkumné studii, nebylo ale ještě zárukou úspěšného naplnění počtu respondentů, neboť docházelo k případům, že zákonní zástupci neposkytli souhlas k účasti ve výzkumném šetření. Jinou proměnnou ovlivňující stanovený limit bylo různé rozložení počtu žáků ve třídách. Při realizaci výzkumu jsme se setkávali s tím, že školy měly třídy méně naplněné a naopak v některých školách se vyskytoval nadprůměr předpokládaného počtu žáků. Vliv počtu žáků ve třídách můžeme shledat především v Středočeském, Olomouckém nebo Moravskoslezském kraji (viz. tabulka 1).

Přestože určité množství škol účast v naší studii odmítlo, převažoval počet těch, které měly o výzkum zájem. Takže nám samotný sběr realizovaný po celé České republice přinesl mnoho zajímavých zkušeností.

Závěry

Tato práce se zabývala zkoumáním vztahů mezi sebehodnocením, impulzivitou a rizikovým chováním u čtrnáctiletých adolescentů v České republice. Teoretická část poskytuje orientaci v problematice třech vytyčených proměnných, kterými je sebehodnocení, impulzivita a rizikové chování. Dále je možné v teoretickém podkladu nalézt základní charakteristiky vývojového období adolescence, na něž se ve zkoumání zaměřujeme. Další část práce popisuje jednotlivé složky výzkumného šetření, shrnuje hlavní zjištění a jsou zde vyhodnoceny cíle, které jsme si na začátku stanovili. V rámci kapitoly interpretující a popisující výsledky naší studie rozlišujeme tři základní pilíře, kterými je prevalence rizikového chování, analýza použitých metod a analýza souvislostí mezi zkoumanými proměnnými. Následně poskytneme přehled hlavních zjištění.

Prevalenci jednotlivých forem rizikových aktivit jsme získali na základě administrace metody VRCHA. Pouze pro ilustraci nyní uvádíme nejvyšší četnost jednoho typu rizikové aktivity v rámci každého faktoru. U abúzu bylo nejvíce rozšířenou formou pití alkoholického nápoje (42 %) během posledních 30 dnů. Při zaměření na faktor delikvence sledujeme, že nejvíce 14letých žáků (38 %) vykazuje, že někdy ve svém životě zfalšovalo podpis rodičů. Zkoumání faktoru šikana nám přineslo zajímavý poznatek, kterým je údaj, že přibližně jedna třetina dotazovaných (30 %) si záměrně v životě alespoň jednou fyzicky ublížila.

Další důležité informace nám přinesly analýzy jednotlivých metod. U všech používaných metod se nám potvrdilo normální rozložení hrubých skóru, což pro nás bylo výchozí informací, na základě které jsme dále volili užití parametrických statistických metod. Rosenbergova škála sebehodnocení se prokázala vysokou reliabilitou (Cronbach alfa .90). Jedno z použití nástroje RŠS bylo zjišťování rozdílnosti úrovně sebehodnocení mezi pohlavími a mezi typy školských zařízení. Vzájemné porovnání skupin jsme prováděli na hladině významnosti $\alpha = 0,01$. Dívky v porovnání s chlapci měly ve všech třech zkoumaných sférách (sebeúcta, sebesnižování, celkový skór metody) RŠS prokazatelně horší výsledky. Dále jsme podrobovali sebehodnocení zkoumání z hlediska typu školy a neshledali jsme žádnou rozdílnost v jednotlivých faktorech ani v celkovém skóru metody RŠS mezi skupinou žáků ze základních škol a skupinou žáků z víceletých gymnázií.

Následně jsme se zabývali analýzou faktoru impulzivita, který je součástí metody ŠORA. Reliabilita faktoru (Cronbach alfa) odpovídala úrovni .66. Z výsledků vyplývá, že na statisticky významné hladině $\alpha = .001$ se mezi dívkami a chlapci neprojevil rozdíl v impulzivitě, rozdílnost ve faktoru nebyla prokázána ani mezi skupinou žáků ze základních škol a skupinou žáků z víceletých gymnázií.

Třetí částí, na kterou jsme se v rámci analýzy metod blíže zaměřili, byl nástroj VRCHA. Pro určení míry spolehlivosti jsme opět použili koeficient Cronbachova alfa, který ukázal, že položky danou metodu sytí na hladině .75. Na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ jsme při srovnání pohlaví našli vyšší skóre ve faktoru abúzus u dívek, ve faktoru delikvence vykazovali vyšší hodnoty chlapci. Ve faktoru šikana a celkovém skóru VRCHA jsme rozdíly mezi pohlavími neshledali. Zajímavým zjištěním bylo, že jedinci ze základních škol oproti jedincům z víceletých gymnázií dosahovali prokazatelně vyšších hodnot ve všech zkoumaných oblastech metody VRCHA – abúzus, delikvence, šikana a celkový skóre.

Nyní shrneme nejdůležitější závěry získané vzájemnou analýzou jednotlivých metod. Při korelaci na hladině významnosti $\alpha = 0,01$ metody RŠS a VRCHA, nalézáme nejtěsnější vztah mezi celkovým sebehodnocením a šikanou, který má negativní korelaci $r = -.31$. Faktor šikana se sebeúctou nabývá korelace $r = -.27$, souvislost šikany se sebesnižováním odpovídá korelaci $r = .28$. Z toho důvodu nízké sebehodnocení shledáváme velice významným znakem oběti šikany. Dále se prokázala předpokládaná souvislost celkového skóru metody RŠS a metody VRCHA ($r = -.20$), z čehož vyplývá, že jedinci s rizikovými projevy v chování se nebudou vysoce hodnotit.

Potvrdil se nám předpoklad, že existuje statisticky významný vztah mezi impulzivitou a faktorem abúzus ($r = .37$), faktorem delikvence ($r = .38$), faktorem šikana ($r = .25$), celkovým skórem metody VRCHA ($r = .46$). Při uvedení impulzivity do souvislosti se sebehodnocením jsme identifikovali mezi těmito dvěma proměnnými také signifikantní souvislost. Korelace faktoru impulzivita a faktoru sebeúcta odpovídá $r = -.20$, impulzivita s faktorem sebesnižování nabývá hodnoty $r = .31$, korelace impulzivity s celkovým skórem RŠS se rovná $r = .29$.

Výsledky, které jsme v rámci studie obdrželi, nám poskytují přehled souvislostí určitých osobnostních znaků s negativními projevy dospívající mládeže. Na základě obdržených zjištění, můžeme říci, že u čtrnáctiletých žáků zkoumané osobnostní charakteristiky souvisí s různými rizikovými projevy v jejich chování.

Souhrn

Jak název této práce napovídá, hlavním cílem je prozkoumání souvislostí mezi sebehodnocením, impulzivitou a rizikovým chováním u čtrnáctiletých jedinců v České republice. Následně popíšeme jednotlivé kroky, kterými jsme se ubírali k naplnění tohoto předem stanoveného úkolu.

V první fázi jsme se zaměřili na teoretickou oblast jednotlivých zkoumaných proměnných. Nejdříve jsme naši pozornost směřovali k teoretickému podložení fenoménu sebehodnocení, nebo jinými slovy, k emoční komponentě našeho Já. Pokusili jsme se sebehodnocení terminologicky ukotvit a objasnit souvislost s pojmy jako je Jáství (self) nebo sebezpojetí (self concept). V kapitole jsme také nastínili široký výběr pohledů na sebehodnocení. Následně jsme se zabývali zdroji, vývojem, ale i aspekty této osobnostní charakteristiky, zároveň jsme se pokusili zohlednit ostatní zkoumané oblasti, a to především adolescenci a částečně i rizikový dopad této proměnné. Na závěr představujeme modely sebehodnocení, z nichž vychází různá zkoumání této emoční komponenty Já. Pro naši práci jsme výchozím konstruktem zvolili pojetí sebehodnocení podle Rosenberga z roku 1965 (in Mruk, 2006) a dále jsme vycházeli z analýzy této metody, která byla v Česku realizována v roce 1994 Blatným a Oseckou.

Druhou proměnnou, na níž jsme se zaměřili, byla impulzivita. Nastínili jsme různá teoretická pojetí tohoto osobnostního rysu. Dále uvádíme hlediska, z nichž lze impulzivitu posuzovat. V rámci toho jsme se blíže zaměřili na nástroj Škála osobnostních rysů představujících riziko z hlediska užívání návykových látek (SURPS). Následně poskytujeme přehled několika souvislostí impulzivity a rizikového chování. Také jsme v této kapitole zmínili biologickou podstatu impulzivity.

V pořadí třetí proměnnou, kterou jsme se zabývali, bylo rizikové chování. Hlavním teoretickým východiskem pro nás byla koncepce rizikového chování Dolejše (2010), v rámci které jsme se zaměřili na sedm rizikových projevů v chování adolescentů. Naši pozornost jsme tedy upínali hlavně k užívání legálních a nelegálních drog, k delikvenci, (do které byla zahrnuta kriminalita), k šikaně, k problémovým sexuálními aktivitám, ke školním problémům a k extremistickým, hazardním a sektářským aktivitám. Částečně jsme také zmínili ostatní formy rizikového chování. Do této kapitoly jsme zahrnuli i rizikové a protektivní faktory, které mohou na rizikové aktivity v chování jedince působit.

Neméně důležitá je poslední kapitola teoretické části, která seznamuje s obdobím adolescence. Pro jasnější orientaci zahrnujeme periodizaci této vývojové etapy. S ohledem na čtrnáctileté jedince seznamujeme s hlavními vývojovými znaky, mezi něž řadíme kognitivní, morální, emoční a tělesný vývoj. V rámci celé adolescence nastiňujeme charakter a vliv interpersonálních vztahů.

Po zmapování vytyčené problematiky teoreticky, se dále dostáváme k druhé stěžejní části této práce, kterou je výzkum. Po formulování výzkumného problému, jsme si stanovili konkrétní cíle a hypotézy. Následně jsme charakterizovali výzkumný soubor, kterým v našem případě byli čtrnáctiletí žáci České republiky. Dále jsme popsali zvolené metody výzkumu, které jsme později aplikovali v kvantitativním šetření. Mezi nástroje, které jsme pro zjišťování výsledků použili, patří Rosenbergova škála sebehodnocení RŠS, Škála osobnostních rysů u adolescentů ŠORA (v rámci níž jsme zkoumali rys impulzivita) a Výskyt rizikového chování u adolescentů VRCHA. Výslednou část tvořili tři hlavní body. Prvním bodem byla zjištěná prevalence jednotlivých rizikových aktivit, druhý bod přinášel výsledky analýz použitých nástrojů a třetí složku tvoří výsledky, které vznikly vzájemným porovnáním jednotlivých faktorů.

V rámci prevalence rizikových aktivit u 14letých zjišťujeme, že 42 % v posledních 30 dnech užilo alkohol, 17 % v životě kouřilo tabák nebo užilo marihuanu nebo hašiš, 18 % kouřilo v posledních 30 dnech tabák, 7 % mělo ve svém životě pohlavní styk, 5 % kouří více než 5 cigaret denně, 6 % bylo v posledních 30 dnech opilých tak, že mělo problémy s chůzí, mluvením, pamětí nebo zvracelo, 13 % zneužilo během svého života léky. Dále v rámci faktoru delikvence nalézáme zjištění, že 38 % někdy během svého života zfalšovalo podpis rodičů, 16 % kradlo peníze rodičům nebo jiným osobám, 12 % bylo někdy za školou, 29 % alespoň jednou v životě ukradlo nějakou věc, 18 % někdy ze zábavy poškodilo cizí majek, 9 % mělo kvůli nějaké činnosti problémy s policií a 15 % dotazovaných uvedlo, že někdy v životě kradlo věc v obchodě. Při pohledu na faktor šikana zjišťujeme, že 30 % si v životě záměrně ublížilo, 20 % se stalo obětí hrubých a vulgárních urážek, 8 % se stalo obětí zesměšňování na internetu a 11 % respondentů v posledních 30 dnech ublížili jejich spolužáci. Hodnoty týkající se prevalence rizikového chování a čtrnáctileté populace nacházíme také ve studii Lepíka a kolektivu (2010), proto s tímto výzkumem v Diskuzi některá naše zjištění konfrontujeme.

V rámci analýzy použitých metod jsme shledali, že všechny celkové hrubé skóry zkoumaných proměnných (faktor impulzivita v metodě Škála osobnostních rysů u adolescentů ŠORA, celkový skór Rosenbergovy škály sebehodnocení, celkový skór v metodě Výskyt rizikového chování u adolescentů) mají normální rozložení. Z toho důvodu jsme pro posuzování rozdílů mezi skupinami (pohlaví, typ školy) pro jednotlivé nástroje volili užití parametrických metod. Bylo zjištěno, že dívky oproti chlapcům skórují níže ve všech složkách sebehodnocení. Mezi typy škol (základní škola, víceleté gymnázium) a sebehodnocením jsme žádnou signifikantní rozdílnost neshledali. Z těchto dvou hledisek, jsme posuzovali také rys impulzivita. Nebyl shledaný rozdíl v impulzivitě mezi dívkami a chlapci, ani mezi skupinou žáků ze základních škol a skupinou žáků z víceletých gymnázií. Při analýze metody VRCHA jsme shledali patrný rozdíl mezi pohlavími ve dvou faktorech. Jednalo se o abúzus, kde na signifikantní úrovni skórovaly výše dívky a o faktor delikvence, kde dosahovali vyšších skórů chlapci. Zajímavá zjištění jsme našli při porovnání typů škol. Ukázalo se, že žáci ze základních škol oproti žákům z víceletých gymnázií skórují výše ve všech zkoumaných oblastech metody VRCHA – abúzus, delikvence, šikana a celkový skór.

Dále z našich výsledků vyplývá, že oběti šikanování vykazují nízké sebehodnocení, vzájemná korelace faktoru šikana a celkovému skóru RŠS odpovídá hodnotě⁸ $r = -.31^{**}$. Při porovnávání celkových skórů metod VRCHA a RŠS se objevuje negativní korelace ($r = -.20^{**}$), což by mohlo nasvědčovat tomu, že jedinci s rizikovým chováním disponují nízkým sebehodnocením. Analýza druhé proměnné – impulzivity a rizikového chování nám přináší také zajímavé údaje. Potvrdila se souvislost mezi impulzivitou a abúzem ($r = .37^{***}$), delikvencí ($r = .38^{***}$), šikanou ve smyslu oběti ($r = .25^{***}$) a celkovým rizikovým chováním ($r = .46^{***}$). Na závěr jsme zkoumali vzájemnou souvislost mezi uvedenými osobnostními charakteristikami. Objevili jsme značnou korelaci mezi rysem impulzivita a celkovým skórem metody RŠS ($r = -.29^{***}$). Zároveň byl prokázán vztah i s jednotlivými faktory RŠS, korelace byla mezi impulzivitou a sebeúctou $r = -.31^{***}$, impulzivitou a sebesnižováním $r = .31^{***}$. Na základě obdržených výsledků, lze říci, že osobností charakteristiky jako je impulzivita a sebehodnocení se mohou u čtrnáctiletých jedinců stát jedním z ukazatelů projevů rizikového chování, a proto jsme nabyli přesvědčení, že zkoumání vztahu mezi vlastnostmi osobnosti a rizikovými projevy je jednou z cest k pochopení dospívajícího člověka.

Poznámkový blok

1. Školní angažovanost byla v studii pojata jako obecný konstrukt, který byl hodnocen v následujících dimenzích – školní známkování, zapojení se ve třídě, radost ze školy, kladné školní plány (kladné indikátory) a neangažovanost (negativní indikátor).
2. Čeští adolescenti evropský průměr převyšovali v kategoriích kouření cigaret v posledních 30 dnech, v pití alkoholu v posledních 30 dnech, v pití nadměrných dávek alkoholu v posledních 30 dnech, v užití konopných látek a užití sedativ bez předpisu. Ve třech ukazatelích se od evropského průměru nelišili, jedná se oblast o užití nekonopných drog, užívání těkavých látek a množství vypitého alkoholu při poslední příležitosti (Csémy, Chomynová, 2012).
3. Pili alkohol více než 20krát v životě.
4. Velký psychologický slovník uvádí, že se tato koncepce často používá v zahraniční literatuře (Hartl, Hartlová, 2000).
5. Sekundárními pohlavními znaky se podle Velkého lékařského slovníku rozumí *„rozvoj svaloviny, kožní změny včetně ochlupení, rozložení podkožního tuku, změna hlasu, změny prsů“* (Vokurka, Hugo, 2005, s. 813).
6. Pearsonův korelační koeficient může nabývat hodnot z intervalu od -1 do 1 . Vyjadřuje sílu lineárního vztahu.
7. Pro $p < 0,05$ korelace impulzivity a příležitostné konzumace alkoholu $r = .07$, pravidelné pití alkoholu $r = .07$, problematické pití $r = .24$.
8. „**“ – signifikantní na hladině 0,01, „***“ – signifikantní na hladině 0,001.

Seznam použitých zdrojů a literatury

- 1) Allen, B. P. (1996). *Personality theories: development, growth, and diversity*. Boston: Prentice-Hall.
- 2) Aluja, A., Rolland, J., García, L. F., & Rossier, J. (2007). BRIEF REPORT: Dimensionality of the Rosenberg Self-Esteem Scale and Its Relationships With the Three-and the Five-Factor Personality Models. *Journal Of Personality Assessment*, 88(2), 246-249.
- 3) Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I., & Vohs, K. D. (2003). DOES HIGH SELF-ESTEEM CAUSE BETTER PERFORMANCE, INTERPERSONAL SUCCESS, HAPPINESS, OR HEALTHIER LIFESTYLES?. *Psychological Science In The Public Interest (Wiley-Blackwell)*, 4(1), 1-44.
- 4) Blatný, M. (2001). *Sebepojetí v osobnostním kontextu*. Brno: Masarykova univerzita.
- 5) Blatný, M., Hrdlička, M., Sobotková, V., Jelínek, M., Květon, P., Vobořil, D. (2006). Prevalence antisociálního chování v obecné populaci českých adolescentů z městských oblastí. *Československá psychologie*, 50 (4), 297-310.
- 6) Blatný, M., Hřebíčková, M., Millová, K., Plháková, A., Říčan, P., Slezáčková, A., Stuchlíková, I. (2010). *Psychologie osobnosti: hlavní témata, současné přístupy*. Praha: Grada Publishing.
- 7) Blatný, M., Osecká, L. (1994). Rosenbergova škála sebehodnocení: struktura globálního vztahu k sobě. *Československá psychologie*, 38 (6), 481-488.
- 8) Blatný, M., Plháková, A. (2003). *Temperament, inteligence, sebepojetí: nové pohledy na tradiční témata psychologického výzkumu*. Brno: Tišnov.
- 9) Brown, J. D., Dutton, K. A., & Cook, K. E. (2001). From the top down: Self-esteem and self-evaluation. *Cognition & Emotion*, 15(5), 615-631.
- 10) Buss, A., & Perry, M. (1992). The aggression questionnaire. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 63(3), 452-459.
- 11) Cakirppaloglu, P. (2012). *Úvod do psychologie osobnosti*. Praha: Grada Publishing.
- 12) Castellanos-Ryan, N., Parent, S., Vitaro, F., Tremblay, R. E., & Séguin, J. R. (2013). Pubertal development, personality, and substance use: A 10-year longitudinal study from childhood to adolescence. *Journal Of Abnormal Psychology*, 122(3), 782-796.
- 13) Conrod, P. J., Woicik, P (2002). Validation of a four-factor model of personality risk for *Addiction Biology*, 7, 329-346.

- 14) Craig, G. J., Baucum, D. (1999). *Human development*. Upper Saddle River: Prentice-Hall.
- 15) Csémy, L., Chomynová, P. (2012). Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD). Přehled výsledků studie v České republice v roce 2011. Praha: Úřad vlády České republiky.
- 16) Csémy, L., Krch, F. D., Provazníková, H., Rážová, J. & Sovinová, H. (2005). Životní styl a zdraví českých školáků. Praha: Psychiatrické centrum Praha.
- 17) Csémy, L., Lejčková, P., Sadílek, P., Sovinová, H. (2006). *Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD) a podtitul Výsledky průzkumu v České republice v roce 2003*. Praha: Úřad vlády České republiky.
- 18) Csémy, L., Sovinová, H. (2013). *Užívání tabáku a alkoholu v České republice 2012*. Praha: Státní zdravotní ústav.
- 19) Csémy, L., Sovinová, H., Rážová, J., Provazníková, H. (2008). Trendy v kuřáctví dětí a dospívajících v České republice v období 1994 až 2006 a vybrané souvislosti kouření mezi adolescenty. *Hygiena*, 53 (2), 48-52.
- 20) Čáp, J., Mareš, J. (2001). *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál.
- 21) Dolejš M., Miovský, M., & Řehan, V. (2012) Testová příručka ke škále osobnostních rysů představujících riziko z hlediska užívání návykových látek (SURPS- SUBSTANCE USE RISK PROFILE SCALE). Praha: Univerzita Karlova v Praze & Togga.
- 22) Dolejš, M. (2010). *Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 23) Dolejš, M., Skopal, O. (2014). Analýza psychodiagnostických nástrojů identifikujících osobnostní rysy související s rizikovým chováním adolescentů. Unpublished raw data.
- 24) Drogy-info WWW (2003). Získáno z http://www.drogy-info.cz/index.php/info/glosar_pojmu/d/droga_drug.
- 25) Farková, M. (2009). *Dospělost a její variabilita*. Praha: Grada Publishing.
- 26) Fischer, S., Škoda, J. (2009). *Sociální patologie: analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada Publishing.
- 27) Glashouwer, K. A., Vroling, M. S., de Jong, P. J., Lange, W., & de Keijser, J. (2013). Low implicit self-esteem and dysfunctional automatic associations in social anxiety disorder. *Journal Of Behavior Therapy & Experimental Psychiatry*, 44(2), 262-270.
- 28) Glendinning, A. A. (2002). Self-esteem and smoking in youth - Muddying the waters?. *Journal Of Adolescence*, 25(4), 415-425.

- 29) Grigoryan, G. A. (2012). Serotonin and impulsivity (animal experiments). *Neuroscience and Behavioral Physiology*, 42(8), 885-894.
- 30) Grolmusová, L., Mravčík, V. (2013). *Situace ve věcech drog v České republice v roce 2012*. Praha: Úřad vlády České republiky.
- 31) Hamidovic, A., Dlugos, A., Skol, A., Palmer, A. A., & de Wit, H. (2009). Evaluation of genetic variability in the dopamine receptor D2 in relation to behavioral inhibition and impulsivity/sensation seeking: An exploratory study with d-amphetamine in healthy participants. *Experimental And Clinical Psychopharmacology*, 17(6), 374-383.
- 32) Harter, S. (1999). *The Construction of the Self: Developmental and Sociocultural Foundations*. New York: Guilford Press.
- 33) Harter, S., Waters, P., & Whitesell, N. R. (1998). Relational self-worth: Differences in perceived worth as a person across interpersonal contexts. *Child Development*, 69(3), 756.
- 34) Hartl, P., Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- 35) Heatherton, T. F., & Wyland, C. L. (2003). Assessing self-esteem. In S. J. Lopez, C. R. Snyder (Eds.). *Positive psychological assessment: A handbook of models and measures* (pp. 219-233)
- 36) Hibell, B., Guttormsson, U., Ahlström, S., Balakireva, O., Bjarnason, T., Kokkevi, A., Kraus, L. (2012) The 2012 ESPAD Report. Substance Use Among Students in 36 European Countries. Stockholm: Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (CAN), European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA), Council of Europe (Pompidou Group).
- 37) Higgins, E. (1987). Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94(3), 319-340.
- 38) Higgins, E. T. (1989). Continuities and discontinuities in self-regulatory and self-evaluative processes: a developmental theory relating self and affect. *Journal Of Personality*, 57(2), 407-444.
- 39) Holman, S. L. (1986). Adolescence and parental influence. *Child & Adolescent Social Work Journal*, 3(4), 254-265.
- 40) Hu, J., Yang, Y., Wang, D., & Liu, Y. (2008). CONTINGENCY AS A MODERATOR OF THE EFFECT OF DOMAIN SELF-ESTEEM ON GLOBAL SELF-ESTEEM. *Social Behavior & Personality: An International Journal*, 36(6), 851-864.

- 41) Huang, C., & Dong, N. (2012). Factor structures of the Rosenberg Self-Esteem Scale: A meta-analysis of pattern matrices. *European Journal Of Psychological Assessment*, 28(2), 132-138.
- 42) Hutyrková, M., Růžička, M., Spěváček, J. (2013). *Prevence rizikového a problémového chování*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 43) Chomynová, P. (2013). *Národní výzkum užívání návykových látek 2012 a podtitul Kouření, užívání alkoholu a dalších drog v obecné populaci*. Praha: Úřad vlády České republiky.
- 44) Jandourek, J. (2012). *Slovník sociologických pojmů*. Praha: Grada Publishing.
- 45) Jessor, R. (1991). Risk behaviour in adolescence: a psychosocial framework for understanding and action. *Journal Of Adolescent Health*, 12597-605.
- 46) Jessor, R. R., Turbin, M. S., & Costa, F. M. (2010). Predicting developmental change in healthy eating and regular exercise among adolescents in China and the United States: The role of psychosocial and behavioral protection and risk. *Journal Of Research On Adolescence*, 20(3), 707-725.
- 47) John, O. P., Robins, R. W., Pervin, L. A. (2010). *Handbook of Personality: Theory and Research*. New York: Guilford Press.
- 48) Kalina, K., Adameček, D., Broža, J., Dvořáček, J., Dobiášová, D., Frouzová, M., ... Zábranský, T. (2008). *Základy klinické adiktologie*. Havlíčkův Brod: Grada Publishing.
- 49) Kalman, M., Sigmund, E., Sigmundová, D., Hamřík, Z., Beneš, L., Benešová, D., Csémy, L. (2011). *Národní zpráva o zdraví a životním stylu dětí a školáků na základě mezinárodního výzkumu uskutečněného v roce 2010 v rámci mezinárodního projektu „Health Behaviour in school-aged Children: WHO Collaborative Cross-national study (HBSC)*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- 50) Kernis, M. H. (2005). Measuring self-esteem in context: The importance of stability of self-esteem in psychological functioning. *Journal Of Personality*, 73(6), 1569-1605.
- 51) Kernis, M. H., Cornell, D. P., Sun, C., Berry, A., & Harlow, T. (1993). There's more to self-esteem than whether it is high or low: The importance of stability of self-esteem. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 65(6), 1190-1204.
- 52) Kernis, M. H., Grannemann, B. D., & Barclay, L. C. (1992). Stability of Self-Esteem: Assessment, Correlates, and Excuse Making. *Journal Of Personality*, 60(3), 621-644.

- 53) Labáth, V., Ambrózová, A., Smik, J., Štúrová, J. (2001). *Riziková mládež: možnosti potencionálných zmien*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- 54) Langmeier, J. (1983). *Vývojová psychologie pro dětské lékaře*. Praha: Avicenum, zdravotnické nakladatelství, 1983.
- 55) Langmeier, J., Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada Publishing.
- 56) Leary, M. R., Tangney, J. P. (2012). *Handbook of Self and Identity*. New York: Guilford Press.
- 57) Lepík, F., Dolejš, M., Miovský, M., Vacek, J. (2010). *Školní dotazníková studie o návykových látkách, dalších formách rizikového chování a pilotní studie o užívání těkavých látek na základních školách praktických*. Karlovarský kraj. Tišnov: SCAN.
- 58) Liem, G., & Martin, A. (2011). Peer relationships and adolescents' academic and non-academic outcomes: same-sex and opposite-sex peer effects and the mediating role of school engagement. *The British Journal Of Educational Psychology*, 81(Pt 2), 183-206.
- 59) Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha: Portál.
- 60) Macek, P. (2008). Sebesystém, vztah k vlastnímu já. In J. Výrost, I. Slaměník (2008), *Sociální psychologie* (89-107). Praha: Grada Publishing.
- 61) Machanová, M. (2009). *Fenomén sebehodnocení: Psychometrická analýza dotazníku SLCS-R* (Diplomová práce). Získáno 10. října 2013 z Vysokoškolské kvalifikační práce.
- 62) Machová, J., Kubátová, D., Hamanová, H., Kabíček, P., Mrázová, E., Svoboda, Z., Wedlichová, I. (2009). *Výchova ke zdraví*. Praha: Grada Publishing.
- 63) Markus, H., & Wurf, E. (1987). THE DYNAMIC SELF-CONCEPT: A Social Psychological Perspective. *Annual Review Of Psychology*, 38(1), 299 - 337.
- 64) Marsh, H. W. (1993). Self-esteem stability and responses to the Stability of Self scale. *Journal Of Research In Personality*, 27(3), 253-269.
- 65) Marsh, H. W., & O'Mara, A. (2008). Reciprocal effects between academic self-concept, self-esteem, achievement, and attainment over seven adolescent years: Unidimensional and multidimensional perspectives of self-concept. *Personality And Social Psychology Bulletin*, 34(4), 542-552.
- 66) Marsh, H. W., Craven, R. G., & Martin, A. J. (2006). What is the Nature of Self-Esteem? Unidimensional and Multidimensional Perspectives. In M. H. Kernis (Ed.) , *Self-esteem issues and answers: A sourcebook of current perspectives* (16-24). New York: Psychology Press.

- 67) Martínek, Z. (2009). *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Havlíčkův Brod: Grada Publishing.
- 68) Matějček, Vágnerová, M. (1992). *Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí SPAS. Příručka*. Bratislava: Psychodiagnostika, 1992.
- 69) Matoušek, O., Kroftová, A. (2003). *Mládež a delikvence*. Praha: Portál.
- 70) Miovský, M. (2008). *Konopí a konopné drogy: adiktologické kompendium*. Praha: Grada Publishing.
- 71) Miovský, M., Skácelová, L., Zapletalová, J., Novák, P. (Eds.) (2010). *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Praha: Sdružení SCAN, Univerzita Karlova v Praze & Togga.
- 72) Mruk, CH., J. (2006). *Self-Esteem Research, Theory, and Practice: Toward a Positive Psychology of Self-Esteem*. New York: Springer Publishing Company.
- 73) MŠMT ČR, Metodický pokyn k primární prevenci sociálně patologických jevů u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních (č.j. 20 006/2007-51).
- 74) MV ČR WWW user survey. (n.d.). Získáno z <http://www.mvcr.cz/clanek/extremismus-vyrocní-zpráva-o-extremismu-a-strategie-boje-proti-extremismu.aspx>.
- 75) Myers, D. G. (2004). *Psychology*. New York: Worth Publishers.
- 76) Orth, U., Robins, R. W., & Roberts, B. W. (2008). Low self-esteem prospectively predicts depression in adolescence and young adulthood. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 95(3), 695-708.
- 77) Orth, U., Trzesniewski, K. H., & Robins, R. W. (2010). Self-Esteem Development From Young Adulthood to Old Age: A Cohort-Sequential Longitudinal Study. *Journal Of Personality & Social Psychology*, 98(4), 645-658.
- 78) Osecká, L., Blatný, M. (1997). Struktura globálního vztahu k sobě: Analýza Rosenbergovy škály sebehodnocení - replikace. *Československá psychologie*, 41 (6), 481-486.
- 79) Ostrowsky, M. K. (2010). Are violent people more likely to have low self-esteem or high self-esteem?. *Aggression And Violent Behavior*, 15(1), 69-75.
- 80) Pawlik, K., Rosenzweig, M., R. (2000). *International handbook of psychology*. London: Sage.
- 81) Piaget, J., Inhelderová, B. (1997). *Psychologie dítěte*. Praha: Portál.

- 82) Policie ČR WWW user survey. (n.d.). Retrieved February, 25, 2014 from <http://www.policie.cz/clanek/prevence-informace-o-extremismu-co-je-extremismus.aspx>.
- 83) Procházka, M. (2012). *Sociální pedagogika*. Praha: Grada Publishing.
- 84) Psychology Dictionary (nedat.). *What is ADOLESCENCE?*. Získáno z <http://psychologydictionary.org/adolescence/>.
- 85) Robins, R. W., & Trzesniewski, K. H. (2005). Self-Esteem Development Across the Lifespan. *Current Directions In Psychological Science (Wiley-Blackwell)*, 14(3), 158-162.
- 86) Robinson, J. P., Shaver, P. R., Wrightsman, L., S. (1991). *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes*. USA: Gulf Professional Publishing.
- 87) Rogers, C., R. (1959b). A theory of therapy, personality and interpersonal relationships as developed in the client-centered framework. In S. Koch (Ed.), *Psychology: A study of science, Vol. 3. Formulations of the person and the social context* (pp. 184 –256). New York: McGraw-Hill.
- 88) Rosenberg, M. (1989). *Society and the Adolescent Self-Image*. Revised edition. Middletown, CT: Wesleyan University Press. dostupné z <http://www.socy.umd.edu/quick-links/rosenberg-self-esteem-scale>.
- 89) Rosenberg, M., Schooler, C., & Schoenbach, C. (1989). SELF-ESTEEM AND ADOLESCENT PROBLEMS: MODELING RECIPROCAL EFFECTS. *American Sociological Review*, 54(6), 1004-1018.
- 90) Říčan, P. (2004). *Cesta životem*. Praha: Portál.
- 91) Říčan, P., Janošová, P. (2010). *Jak na šikanu*. Praha: Grada Publishing.
- 92) Shaffer, D., R. (c2002). *Developmental psychology: childhood and adolescence*. Belmont, Calif.: Wadsworth.
- 93) Shu-Jiuan, C., Chia-Hui, C., & Chiungjung, H. (2013). SELF-ESTEEM AND DEPRESSION IN A TAIWANESE POPULATION: A META-ANALYSIS. *Social Behavior & Personality: An International Journal*, 41(4), 577-586.
- 94) Schmitt, D. P., & Allik, J. (2005). Simultaneous Administration of the Rosenberg Self-Esteem Scale in 53 Nations: Exploring the Universal and Culture-Specific Features of Global Self-Esteem. *Journal Of Personality & Social Psychology*, 89(4), 623-642.)

- 95) Skopal, O. (2012). *Vztah osobnostních charakteristik adolescentů s různými formami rizikového chování* (Diplomová práce). Získáno 5. září 2013 z Vysokoškolské kvalifikační práce.
- 96) Smékal, V. (2002). *Pozvání do psychologie osobnosti*. Brno: Barrister & Principal.
- 97) Sowislo, J., & Orth, U. (2013). Does low self-esteem predict depression and anxiety? A meta-analysis of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 139(1), 213-240.
- 98) Spinella, M. M. (2004). Neurobehavioral correlates of impulsivity: Evidence of prefrontal involvement. *International Journal Of Neuroscience*, 114(1), 95-104.
- 99) substance abuse and examination of a brief instrument for assessing personality risk.
- 100) Širůčková, M. (2009). *Psychosociální souvislosti rizikového chování v adolescenci: role vrstevnických a rodinných vztahů*. Brno: Masarykova univerzita.
- 101) Širůčková. (2012). Rizikové chování. In M. Miovský a kol. (2012), *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování* (127-131). Praha: Univerzita Karlova v Praze & Togga.
- 102) Tafarodi, R. W., Swann, W. B. (1995). Self-Liking and Self-Competence as Dimensions of Global Self-Esteem: Initial Validation of a Measure. *Journal of Personality Assessment* 65 (2), 322-342.
- 103) Thompson, L. (1993). *Self Esteem – manual for mentors*. Greenwood Perth Australia: Ready-Ed Publications.
- 104) Trzesniewski, K. H., Donnellan, M., & Robins, R. W. (2003). Stability of self-esteem across the life span. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 84(1), 205-220.
- 105) Vacek, J. (2008). *Školní dotazníková studie o návykových látkách, rizikovém chování a volnočasových aktivitách: Praha 2, 2007. Závěrečná zpráva z výzkumu*. Tišnov: Sdružení SCAN.
- 106) Vaculík, Martin (2000). Sebehodnocení hráčů počítačových her v adolescenci. *Československá psychologie*, 44 (3), 279-286.
- 107) Vágnerová, M. (2004). *Psychologie problémového dítěte školního věku*. Praha: Karolinum.
- 108) Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.
- 109) Vallerand, R. J., Pelletier, L. G., & François, G. (1991). On the multidimensional versus unidimensional perspectives of self-esteem: A test using the group-comparison approach. *Social Behavior & Personality: An International Journal*, 19(2), 121-132.

- 110) Vanhalst, J., Luyckx, K., Scholte, R., Engels, R., & Goossens, L. (2013). Low Self-Esteem as a Risk Factor for Loneliness in Adolescence: Perceived - but not Actual - Social Acceptance as an Underlying Mechanism. *Journal Of Abnormal Child Psychology*, 41(7), 1067-1081.
- 111) Vazire, S., & Funder, D. C. (2006). Impulsivity and the Self-Defeating Behavior of Narcissists. *Personality & Social Psychology Review (Lawrence Erlbaum Associates)*, 10(2), 154-165.
- 112) Vinacke, W., E. (1974). *The psychology of thinking*. New York: McGraw-Hill.
- 113) Vokurka, M. Hugo, J. (c2005). *Velký lékařský slovník*. Praha: Maxdorf.
- 114) Webster, CH., D., Jackson, M., A. (1997). *Impulsivity: Theory, Assessment, and Treatment*. New York: Guilford Press.
- 115) Woicik, P., Stewart, S., Pihl, R., & Conrod, P. (2009). The Substance Use Risk Profile Scale: a scale measuring traits linked to reinforcement-specific substance use profiles. *Addictive Behaviors*, 34(12), 1042-1055.
- 116) Zeigler-Hill, V., Campe, J. W., & Myers, E. M. (2009). How low will men with high self-esteem go? Self-esteem as a moderator of gender differences in minimum relationship standards. *Sex Roles*, 61(7-8), 491-500.
- 117) Zuckerman, M. (1995). GOOD AND BAD HUMORS: Biochemical Bases of Personality and Its Disorders. *Psychological Science (Wiley-Blackwell)*, 6(6), 325-332.
- 118) Zuckerman, M., & Kuhlman, D. (2000). Personality and risk-taking: common biosocial factors. *Journal Of Personality*, 68(6), 999-1029.

Seznam tabulek a grafů

Graf 1: Rozdělení výběrového souboru dle věku a typu

Graf 2: Sebehodnocení - četnost žáků v jednotlivých bodových kohortách

Graf 3: Impulzivita - četnost žáků v jednotlivých bodových kohortách

Tabulka 1: Srovnání četnosti a procentuálního podílu v krajích ČR u základního a výzkumného souboru

Tabulka 2: Prevalence rizikových aktivit u čtrnáctiletých žáků

Tabulka 3: Rozdílnost mezi pohlavím v dosažených bodových hodnotách v metodě RŠS

Tabulka 4: Srovnání rizikového chování u čtrnáctiletých na základě pohlaví

Tabulka 5: Srovnání rizikového chování u čtrnáctiletých na základě typu školy

Tabulka 6: Korelace mezi škálou RŠS a škálou VRCHA

Tabulka 7: Korelace mezi faktorem impulzivita metody ŠORA a metodou VRCHA

Tabulka 8: Korelace mezi faktorem impulzivita metody ŠORA metodou RŠS

ABSTRAKT BAKALÁŘSKÉ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Název práce:	Vztah mezi sebehodnocením, impulzivitou a rizikovým chováním u čtrnáctiletých žáků v ČR
Autor práce:	Jaroslava Suchá
Vedoucí práce:	PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.
Počet stran a znaků:	72, 142 943
Počet příloh:	5
Počet titulů použité literatury:	118

Abstrakt:

Cílem práce je analýza vztahů mezi sebehodnocením, impulzivitou a rizikovým chováním u čtrnáctiletých jedinců v České republice. První část práce se zabývá teoretickými východisky všech zkoumaných proměnných, kterými je sebehodnocení, impulzivita a rizikové chování. Metodu, kterou jsme pro analýzu proměnných použili, byla Rosenbergova škála sebehodnocení RŠS, Škála osobnostních rysů u adolescentů ŠORA a Výskyt rizikového chování u adolescentů VRCHA. Výsledná část obsahuje prevalenci zkoumaných forem rizikového chování, analýzy použitých nástrojů a výsledky vzájemných souvislostí obdržených použitím metody RŠS, ŠORA a VRCHA. Hlavními výsledky bylo zjištění nižšího sebehodnocení dívek oproti chlapcům a prokazatelně vyšší projevy ve všech posuzovaných rizikových oblastech (abúzus, delikvence, šikana, celkové rizikové chování) u žáků ze základních škol ve srovnání se žáky z víceletých gymnázií. Dále byla u 14letých nalezena vysoká negativní korelace mezi faktorem šikana a celkovým sebehodnocením. Významný vztah byl objasněn také mezi impulzivitou a všemi posuzovanými oblastmi metody VRCHA. Na základě našich zjištění sledujeme osobnostní charakteristiku sebehodnocení a impulzivitu jako významné proměnné ve vztahu k rizikovému chování.

Klíčová slova: sebehodnocení, impulzivita, rizikové chování, adolescence, čtrnáctiletí

ABSTRACT OF THESIS

Title: The relationship between self-esteem, impulsivity and risk behaviour of fourteen old year pupils in the Czech Republic

Author: Jaroslava Suchá

Supervisor: PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.

Number of pages

and characters: 72, 142 943

Number of appendices: 5

Number of references: 118

Abstrakt

The aim of the work is the analysis of the relationship between self-esteem, impulsivity, and risk behaviour of fourteen year old pupils in the Czech Republic. The first part of the work deals with the theoretical basis of all variables, which is self-esteem, impulsivity, and risk behaviour. The method that we use for the analysis of variables was Rosenberg's scale of self-esteem RŠS, Škála osobnostních rysů u adolescentů ŠORA and Výskyt rizikového chování u adolescentů VRCHA. The final section contains the prevalence of forms of risk behaviour, analysis of instruments used and the results obtained using correlated methods RŠS, ŠORA and VRCHA. The main outcomes of the self-assessment was establishment of lower self-esteem compared to the boys and girls and demonstrably higher manifestations in all the evaluated risk areas (abuse substance, delinquency, bullying, the total risk behaviour) for pupils of elementary schools in comparison with the pupils of secondary schools. In the sample of the fourteen year-olds, a high negative correlation was found between bullying and the total factor self-esteem. A significant relationship was also illustrated between impulsivity and all factors of the VRCHA method. Based on our results, we consider the personality characteristics of self-evaluation and impulsivity a significant variable in relation to risk behaviour.

Keywords: self-esteem, impulsivity, risk behaviour, adolescence, fourteen year-olds

Přílohy

Příloha 1: Podklad pro zadání bakalářské práce

Příloha 2: Trajektorie sebehodnocení

Příloha 3: Žádost o spolupráci na výzkumné studii

Příloha 4: Informace pro vedení školy k výzkumné studii

Příloha 5: Souhlas zákonných zástupců

Příloha 1: Podklad pro zadání diplomové práce

1 1 1
Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Akademický rok: 2012/2013

Studijní program: Psychologie
Forma: Prezenční
Obor/komb.: Psychologie (PCH)

Podklad pro zadání BAKALÁŘSKÉ práce studenta

PŘEDKLÁDÁ:	ADRESA	OSOBNÍ ČÍSLO
SUCHÁ Jaroslava	Olešná 88, Nové Město na Moravě	F110064

TÉMA ČESKY:

Vztah mezi sebehodnocením, impulzivitou a rizikovým chováním u čtrnáctiletých žáků v ČR.

NÁZEV ANGLICKY:

The relationship between self-esteem, impulsivity and risk behaviour of fourteen old year pupils in the Czech Republic.

VEDOUcí PRÁCE:

PhDr. Martin Dolejš, Ph.D. - PCH

ZÁSADY PRO VYPRACOVÁNÍ:

Zásady pro vypracování:

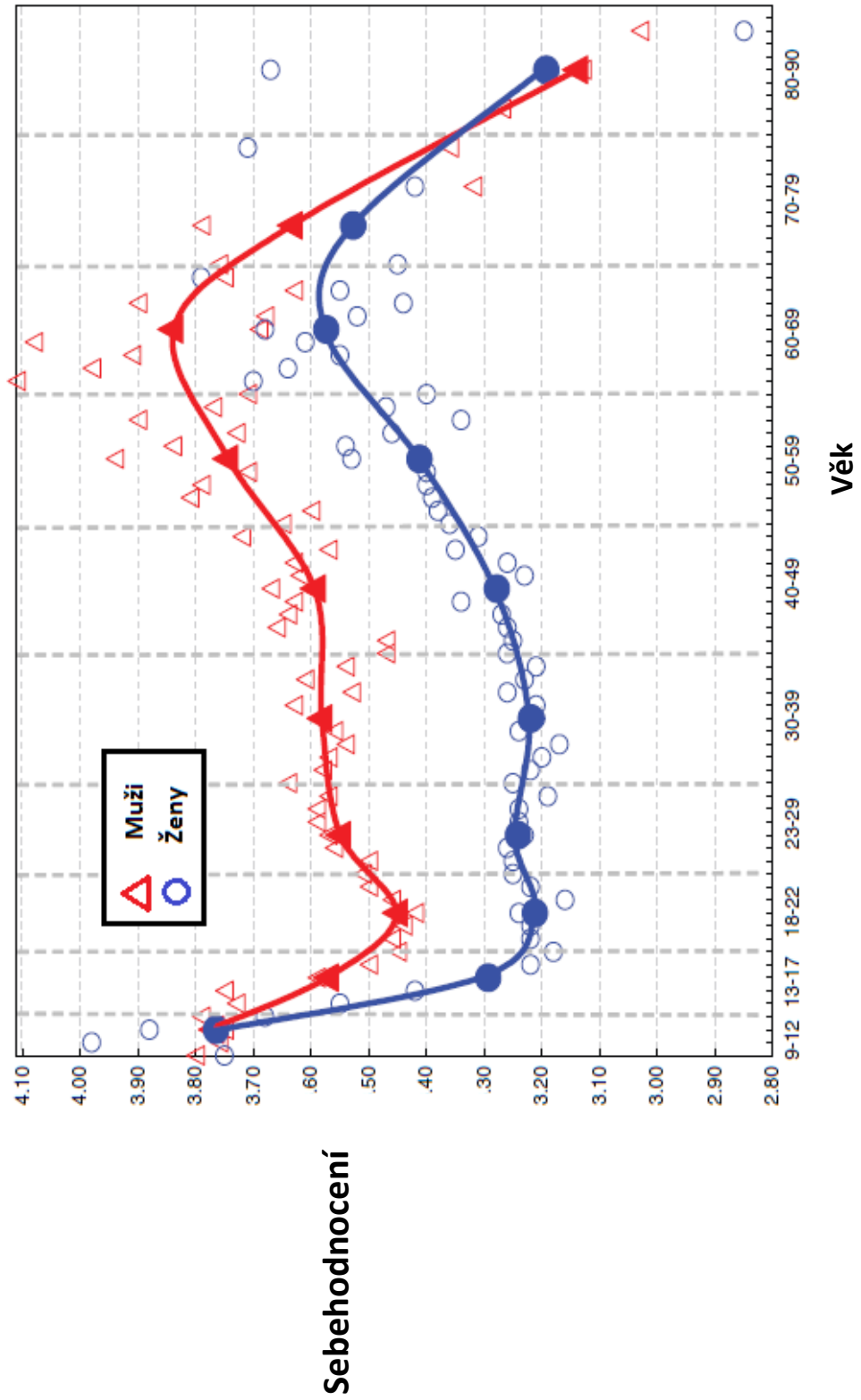
- 1; Studium odborné literatury z oblasti vývojové psychologie, sociální psychologie, psychopatologie, psychologie osobnosti a adiktologie.
Teoretická část se bude věnovat terminologii. Bude zahrnovat výklad pojmů a teoretické ukotvení self-systému, sebehodnocení a impulzivitu. Dále bude popsána oblast rizikového chování. Vymezena bude tedy norma, normalita, rizikovost a další termíny významné pro uchopení problematiky různých forem rizikového chování.
Práce bude dále zaměřena na teoretický popis vývojového období adolescence, zvláště na změny v oblasti biologické, psychické a sociálně vztahové.
- 2; Zvláštní orientace: Součástí BP bude zpracování současných výzkumů o prevalenci rizikových aktivit adolescentů.
- 3; Cílem bakalářské práce je zaměřením se na sebehodnocení, impulzivitu a jejich souvislost s rizikovým chováním u žáků základních škol a víceletých gymnázií v konkrétním věku 14 let.
- 4; Praktická část bude prováděna pomocí kvantitativního výzkumu. Ke sběru dat bude použita baterie psychodiagnostických nástrojů. Výzkumný vzorek tvoří žáci věku 14 let.
- 5; Parametry práce budou odpovídat metodickým pokynům katedry.

SEZNAM DOPORUČENÉ LITERATURY:

Seznam odborné literatury

- Blatný, M., et. al. (2010). Psychologie osobnosti: hlavní témata, současné přístupy. Praha: Grada Publishing.
- Blatný, M., Plháčková, A. (2003). Temperament, inteligence, sebepojetí: nové pohledy na tradiční témata psychologického výzkumu. Brno: Tišnov.
- Csémy, L., Kreh, F. D., Provazníková, H., Rážová, J., Sovinová, H. (2005). Životní styl a zdraví českých školáků. Praha: Psychiatrické centrum Praha.
- Dolejš, M. (2010). Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Kalina, K. et al. (2008). Základy klinické adiktologie. Praha: Grada Publishing.
- Labáth, V. et al. (2001). Riziková mládež: možnosti potencionálních zmien. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Langmeier, J., Krejčířová, D. (2006). Vývojová psychologie. Praha: Grada Publishing.
- Macek, P. (1999). Adolescence: Psychologické a sociální charakteristiky dospívajících. Praha: Portál.
- Matoušek, O., Kroftová, A. (2003). Mládež a delikvence. Praha: Portál.
- Skopal, O. (2012). Vztah osobnostních charakteristik adolescentů s různými formami rizikového chování, Diplomová práce, Univerzita Palackého, ČR.
- Webster, Ch., D., Jackson, M., A. (1997). Impulsivity: Theory, Assessment, and Treatment. New York: Guilford Pres.

Příloha 2: Trajektorie sebehodnocení (Robinson, Trzesniewski, 2005)

Příloha 3: Žádost o spolupráci na výzkumné studii

**KATEDRA
PSYCHOLOGIE**
FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Korespondenční adresa: Křížkovského 10, 771 80 Olomouc
Sídlo: Vodární 6, 779 00 Olomouc
Tel.: +420 585 633 501 | Fax: +420 585 633 700
Email: psychologie@upol.cz | www.psych.upol.cz

TO: Ředitelé škol vybraných pro výzkumnou studii

Věc: Žádost o spolupráci na výzkumné studii

V Olomouci 5. září 2013

Vážená paní ředitelko, pane řediteli,

obracíme se na Vás s žádostí o spolupráci při realizaci výzkumné studie, do které byla vybrána Vaše škola. Cílem této studie je analýza a standardizace několika psychodiagnostických nástrojů zaměřených na osobnostní rysy adolescentů a rizikové chování (jako je např. zneužívání návykových látek, šikana, kyberšikana, záškoláctví, kriminalita aj.). Výzkum provádíme jako součást projektu „Analýza psychodiagnostických nástrojů identifikujících osobnostní rysy související s rizikovým chováním adolescentů“, který je realizován s grantovou podporou Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci SGS/IGA (FF_2013_012) na Katedře psychologie v rámci disertační práce Mgr. Ondřeje Skopala (Ph.D. student kat. psychologie FF UP Olomouc), za odborného vedení PhDr. Martina Dolejše, Ph.D. (vědecký odborný asistent, kat. psychologie FF UP Olomouc) a školitele doc. PhDr. Panajotise Cakirpaloglu, DrSc. (docent, kat. psychologie FF UP Olomouc).

Čtěli bychom Vás touto cestou požádat o spolupráci na projektu. Veškerá výzkumná činnost bude realizována pouze se souhlasem zákonných zástupců (ti mají právo účast ve výzkumu odmítnout). Výzkum je po celou dobu anonymní. Dbáme maximální úrovně ochrany všech poskytnutých dat. Do kontaktu s žáky se dostane pouze kvalifikovaný a proškolený personál. S daty bude nakládáno v souladu s příslušnými zákonnými a etickými normami. Stejně tak budou chráněny i veškeré informace o Vaší škole a z výsledku studie nebude možné zjistit, z kterých škol jaká data pocházejí.

Výzkumná část projektu je koordinovaná Mgr. Ondřejem Skopalem a PhDr. Martinem Dolejšem, Ph.D. Pro podrobnější domluvu případné spolupráce budete dále kontaktováni telefonicky. Pokud byste měl/a jakékoli další dotazy, obraťte se prosím přímo na vedoucího výzkumu Ondřeje Skopala (telefon: 721 563 100, e-mail: ondrej.skopal@upol.cz).

Děkujeme a těšíme se na případnou spolupráci.

Za výzkumný tým

Mgr. Ondřej Skopal a PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.

Katedra psychologie
FF Univerzity Palackého
Vodární 6; 779 00 Olomouc
www.psych.upol.cz

Přílohy:

1. **Detailní informace o studii**
2. Formulář: **Souhlas zákonných zástupců**
3. **Konferenční prezentace 1:** AT konference 2013 - *Analýza psychodiagnostických nástrojů identifikujících osobnostní rysy související s rizikovým chováním adolescentů - pilotní studie (zašleme v elektronické podobě s žádostí)*
4. **Konferenční prezentace 2:** Konference Psychologická diagnostika 2013 Brno - *SURPS vs. RŠS (položkové a faktorové vztahy) a vztahy k rizikovému chování adolescentů (zašleme v elektronické podobě s žádostí)*

Příloha 4: Informace pro vedení školy k výzkumné studii

Korespondenční adresa: Křížkovského 10, 771 80 Olomouc
Sídlo: Vodární 6, 779 00 Olomouc
Tel.: +420 585 633 501 | Fax: +420 585 633 700
Email: psychologie@upol.cz | www.psych.upol.cz

TO: Ředitelé škol vybraných pro výzkumnou studii:

Věc: Informace pro vedení školy k výzkumné studii:

„ANALÝZA PSYCHODIAGNOSTICKÝCH NÁSTROJŮ IDENTIFIKUJÍCÍCH OSOBNOSTNÍ RYSY SOUVISEJÍCÍ S RIZIKOVÝM CHOVÁNÍM ADOLESCENTŮ“

V Olomouci 5. září 2013

Vážená paní ředitelko, pane řediteli,

dovolte mi, abych Vás seznámil s procedurální stránkou naší případné spolupráce na studii, která je zaměřená na analýzu a standardizaci několika dotazníkových metod (bližší informace o dotaznících viz níže). Vaše škola byla vybrána pro testování náhodným výběrem ze seznamu všech školských zařízení v ČR.

Naším cílem je získat konkrétní počet dotazníků od žáků ve věku 11 až 16 let. Znamená to, že bychom soubor dotazníků administrovali žákům 6. a 9. tříd základních škol a víceletých gymnázií. Předpokládaný počet testovaných žáků je cca 4 tisíce (na území celé České republiky). Vzhledem k věku spolupracujících žáků je nezbytný souhlas jejich zákonných zástupců (viz příloha č. 2). Formuláře „Souhlas zákonných zástupců“ najdete přiložené v obálce (kterou Vám posíláme poštou). Pokud Vaše škola disponuje tzv. „generálním souhlasem zákonných zástupců/rodičů“, nemusí se opětovně žádat rodiče o souhlas. V případě, že se rozhodnete pro spolupráci – uvítali bychom, kdyby je třídní učitelé poté rozdali žákům s prosbou o vyjádření rodičů (zákonných zástupců), že souhlasí s účastí jejich dítěte. Výběr konkrétních tříd bychom nechali na telefonické domluvě s Vámi.

Administrace dotazníků (testové baterie) trvá celou jednu vyučovací hodinu (45 minut). Při administraci dotazníků bychom Vám chtěli komplikovat výuku co nejméně, a proto škole vyjdeme maximálně vstříc při dohodě, ve kterých vyučovacích hodinách budeme moci testovat. Nicméně preferujeme dopolední vyučovací hodiny, kdy jsou žáci relativně méně unavení. Během administrace dotazníku není přítomnost učitele/učitelky nezbytně nutná. Z našeho pohledu je žádoucí spíše absence vyučujícího, neboť jeho/její přítomnost může na žáky během práce na dotazníku působit rušivým dojmem. Celé testování je zcela **anonymní** a odpovídá všem etickým standardům psychologického testování formou dotazníků na dané populaci.

Popis testové baterie - celkem budeme překládat 5 dotazníků v tomto pořadí:

1) Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí – SPAS (Z. Matějček, M. Vágnerová):

Dotazník poskytuje informace o postoji dítěte k vlastnímu školnímu výkonu. Obsahuje 48 položek, rozdělených do 6 škál (obecné schopnosti, matematika, čtení, pravopis, psaní, sebedůvěra) Umožňuje řešit problematiku školního prospěchu a adaptace na školu. SPAS je užitečný u dětí, které mají nějaké vzdělávací problémy, tedy děti celkově

neprospívající, děti se specifickými školskými poruchami, jako je dyslexie či ADHD, a děti s poruchou adaptace. Je vhodné ho použít i u takových dětí, jejichž problémy se školou zdánlivě přímo nesouvisí, ale podrobnějším vyšetřením zjistíme, že škola zde přece jen hraje významnou úlohu – např. dítě s tělesnými potížemi, jako jsou bolesti břicha nebo hlavy, které má sice dobrý prospěch, ale trvalou úzkost, že si svoje známky neudrží. Čas potřebný k administraci je cca 5-10 min.

Položky SPAS (příklad):

- Sám si myslím, že moje školní práce je dost slabá.
- Při prověrce z matematiky vždycky vypočítám všechny příklady.

2) **Škála osobnostních rysů u adolescentů – ŠORA (O. Skopal, M. Dolejš):**

Jde o nový psychodiagnostický nástroj, který se zaměřuje na rizikové osobnostní rysy u adolescentů (jako je například impulzivita, úzkostlivost, tendence vyhledávat vzrušení, citová nestálost, agresivita). Obsahuje 72 položek rozdělených do 4 škál. Umožňuje diagnostikovat osobnostní charakteristiky, které mohou souviset s rizikovým chováním žáků (jako je např. užívání návykových látek, šikana, delikvence aj.). Čas potřebný k administraci je cca 10-15 min.

Položky ŠORA (příklad):

- Rád/a spolupracuji s ostatními.
- Často něco řeknu dřív, než si to rozmyslím.

3) **Výskyt rizikového chování u adolescentů - VRCHA (M. Dolejš, O. Skopal):**

Tento orientační screenigový dotazník je zaměřen na nejčastější formy rizikového chování u adolescentů – jako je užívání alkoholu, tabákových výrobků, marihuany; šikana, kyberšikana, porušování školních pravidel, agresivita, kriminalita. Obsahuje 18 položek. Celkový čas potřebný k administraci je cca 5 min.

4) **Rosenbergova škála sebehodnocení – RŠS (Rosenberg; Blatný, Osecká):**

Tento nástroj je určen ke zkoumání a měření celkového vztahu k sobě samému. Škála byla vytvořena M. Rosenbergem v roce 1965, původně určena pro adolescenty, ale dá se používat (a také se používala) i v jiných věkových kategoriích. Tato metoda je jednou z nejrozšířenějších s dobrou reliabilitou, vhodná k měření celkového sebehodnocení u nás i ve světě. Obsahuje 10 položek, tzn. její administrace je velmi snadná a rychlá.

Položky RŠS (příklad):

- Jsem se sebou vcelku spokojený/á.
- Někdy si myslím, že jsem naprosto neschopný/á.

5) **Dotazník na agresivitu - DA / Aggression Questionnaire – AQ (Buss & Perry):**

Tento dotazník (anglickou verzi) vytvořili Arnold Buss a Mark Perry (University of Texas v Austinu) v roce 1992. Obsahuje 29 položek rozdělených do 5 faktorů – fyzická agresivita, slovní (verbální) agresivita, hněv, hostilita. V rámci našeho výzkumného projektu jsme se také zaměřili na překlad této metody do českého jazyka a tvorbu

**KATEDRA
PSYCHOLOGIE**
FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Korespondenční adresa: Křížkovského 10, 771 80 Olomouc
Sídlo: Vodární 6, 779 00 Olomouc
Tel.: +420 585 633 501 | Fax: +420 585 633 700
Email: psychologie@upol.cz | www.psych.upol.cz

populačních norem pro ČR v rámci tohoto testování. Čas potřebný k administraci je cca 5-10 min.

Položky DA/ AQ (příklad):

- Když musím použít násilí, abych bránil svá práva, udělám to.
- Jsem rozvážný člověk.

Kromě tohoto stručného popisu jednotlivých metod Vám celou testovou baterii před testováním ukážeme k nahlédnutí.

V průběhu několika dnů či týdnů Vás budeme kontaktovat telefonicky, abychom dohodli konkrétní podmínky případné spolupráce a datum návštěvy. Stejně tak rádi zodpovíme případné další dotazy a nejasnosti týkající se administrace a dalších náležitostí testování.

Děkujeme.

S pozdravem

Mgr. Ondřej Skopal a PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.

Katedra psychologie
FF Univerzity Palackého
Vodární 6; 779 00 Olomouc
www.psych.upol.cz

Příloha 5: Souhlas zákonných zástupců

**KATEDRA
PSYCHOLOGIE**

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Korespondenční adresa: Křížkovského 10, 771 80 Olomouc

Sídlo: Vodární 6, 779 00 Olomouc

Tel.: +420 585 633 501 | Fax: +420 585 633 700

E-mail: il.psc@upol.cz | www.psych.upol.cz

SOUHLAS ZÁKONNÝCH ZÁSTUPCŮ

Souhlasím s tím, aby se můj syn/dcera zúčastnil/a dotazníkového šetření v rámci výzkumného projektu pro disertační práci s názvem „Analýza psychodiagnostických nástrojů identifikujících osobnostní rysy adolescentů“, realizovaného Katedrou psychologie Filozofické fakulty UP. Vedoucím výzkumného projektu je Mgr. Ondřej Skopal, garanty výzkumu jsou PhDr. Martin Dolejš, PhD. a doc. PhDr. Panajotis Cakirpaloglu, DrSc. Cílem této studie je rozbor otázek z psychologických dotazníků a testů, které se zaměřují na osobnostní vlastnosti žáků a studentů (např. extraverte, introverze, smělost, plachost, průbojnost atd.). Veškerá získaná data jsou anonymní a bude s nimi nakládáno v souladu se zákonnými normami a etickým kodexem psychologů. Do kontaktu s žáky se dostane pouze kvalifikovaný a proškolený personál.

Veškeré informace o projektu naleznete na webových stránkách:

www.psych.upol.cz > O katedře > Realizované projekty a granty > *Analýza psychodiagnostických nástrojů identifikujících osobnostní rysy související s rizikovým chováním adolescentů.*

(<http://www.ff.upol.cz/menu/struktura-ff/katedry/katedra-psychologie/realizovane-projekty-a-granty/>)

V případě dotazů neváhejte kontaktovat realizátory projektu:

Mgr. Ondřej Skopal

E-mail: ondrej.skopal@upol.cz

Telefon: +420 721 563 100

PhDr. Martin Dolejš, PhD.

E-mail: martin.dolejs@upol.cz

Telefon: +420 585 633 523

V.....dne.....

.....
Podpis zákonného zástupce